

Inspirationsoplæg workshop 2 Rammer for Dialog med Interessenterne

Gürtler, Hanne; Horst, Maja

Document Version

Final published version

Published in:

Bioetik, tak! - men hvordan?

Publication date:

2005

License

Unspecified

Citation for published version (APA):

Gürtler, H., & Horst, M. (2005). Inspirationsoplæg workshop 2: Rammer for Dialog med Interessenterne. In M. Andreasen (Ed.), *Bioetik, tak! - men hvordan?: Opsummering fra en konference og ekspertworkshop om bioetiske redskaber i forskning og industri* (pp. 35-37). Københavns Universitet.

[Link to publication in CBS Research Portal](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

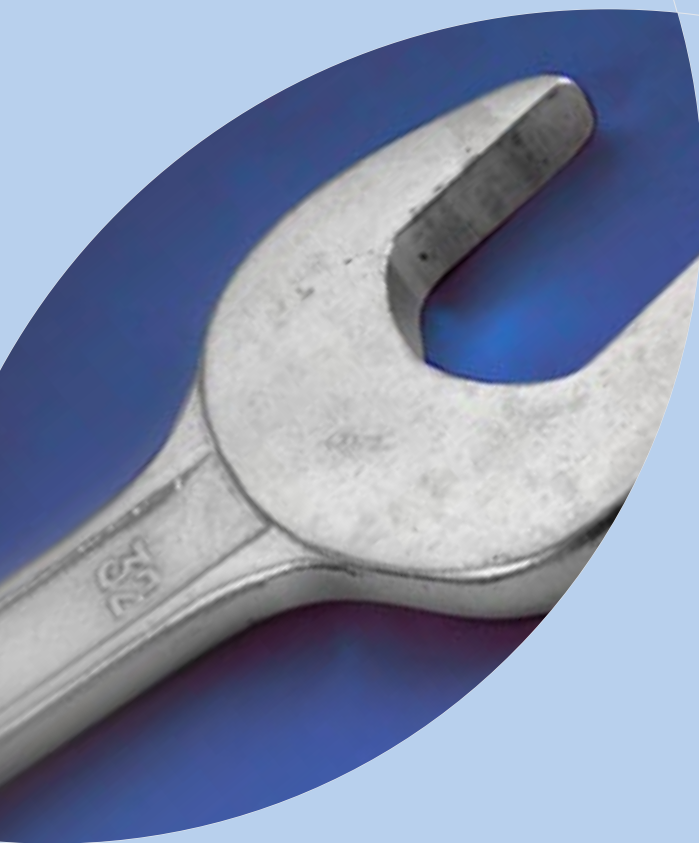
If you believe that this document breaches copyright please contact us (research.lib@cbs.dk) providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Download date: 04. Jul. 2025

BIOETIK, TAK! – MEN HVORDAN?

Opsummering fra en konference og
ekspertworkshop om bioetiske redskaber
i forskning og industri

ARRANGERET AF BIOCAMPUS, KØBENHAVNS UNIVERSITET,
OG DET TVÆRMINISTERIELLE INITIATIV WWW.BIOTIK.DK
KØBENHAVN 15. – 16. JUNI 2005
AF MORTEN ANDREASEN

Bioetik, tak! -men hvordan?

opsummering fra en konference og ekspertworkshop
om bioetiske redskaber i forskning og industri
arrangeret af Biocampus, Københavns Universitet,
og det tværministerielle initiativ www.biotik.dk

Af Morten Andreassen

Copyright: Københavns Universitet 2005

ISBN 87-991039-0-7

Opsætning, layout og tryk:

Communikanten/www.vesterkopi.dk

Billeder: Scanpix, Polfoto, Vester Kopi

og venligst udlånt af Novozymes

Rapporten kan downloades på

www.ku.dk/satsning/biocampus/bioetik

Indhold

3	Forord
5	10 Pointer fra konferencen
7	Bioetik, tak! – men hvordan? Opsummering fra konferencen
23	Appendiks
24	Anbefalinger om bioetiske redskaber i forskning og industri
24	Workshop 1 – Et bioetisk analyseværktøj
25	Workshop 2 – Dialog med interessenterne
28	Workshop 3 – Forankring i organisationen
30	Inspirationsoplæg til ekspertworkshops
30	Workshop 1 – Bioetiske værktøjer. Hvem? Hvad? Hvor?
35	Workshop 2 – Rammer for dialog med interessenterne
38	Workshop 3 – Forankring i organisationen
41	Deltagerlister
48	Programmer

Bioetik, tak! – men hvordan?

En konference og ekspertworkshop om bioetiske redskaber i forskning og industri

Forord

Brugen af bioteknologi betragtes ofte af offentligheden som et kontroversielt emne såvel på medicin- og fødevarer- som på landbrugsområdet. En række undersøgelser konkluderer, at de etiske og samfundsmæssige aspekter vil få stor og stigende betydning for de krav, der stilles på fremtidens bioteknologiske marked.¹ Universitetsforskere har ærgret sig over nedskæringer af grundforskningsbevillinger på bl.a. det plantebioteknologiske område, som de mener skyldes manglende offentlig accept på det genteknologiske område. I USA er situationen den tilsvarende i forhold til fosterstamceller.

¹ fx »Sunde, sikre og velmagende fødevarer gennem bioteknologi – en bioteknologisk forskningsstrategi for fødevarerområdet«, Det Danske Udvalg for Fødevarerforskning, november 2004.

I dag mener flere virksomheder og forskere, at det må være en fælles opgave for virksomheder og forskningsinstitutioner at sørge for en bioteknologisk forskning og produktudvikling, der sker i harmoni med det øvrige samfund.

Men etiske og samfundsmæssige vurderinger af virksomhedernes og forskningsinstitutionernes aktiviteter rejser en række metodiske problemstillinger. Kan det lade sig gøre i praksis at foretage en rimeligt dækkende risikovurdering, og hvad skal vurderingen i det hele taget omfatte? Hvorledes kan en vurdering blive omsat til praksis i virksomheden eller på forskningsinstitutionen? Endvidere er spørgsmålet, hvilke rammer og forudsætninger der er for en konstruktiv dialog mellem virksomheder, forskere og øvrige aktører på området?

Tværgående netværk fortsætter arbejdet med etiske redskaber i forskning og industri

Blandt konferencens anbefalinger findes et forslag om i andet regi at fortsætte det arbejde, som tog sin spæde begyndelse ved konferencen. BioCampus ved Københavns Universitet og medlemmer fra følgegruppen foreslår at føre konferencens resultater videre i regi af et tværgående

netværk. Netværkets formål er at konkretisere og finde løsninger på de udfordringer og opgaver, som blev formuleret ved konferencen, gerne med udgangspunkt i konkrete projekter. Spørgsmål, forslag og kommentarer vedrørende netværket kan stiles til moan@adm.ku.dk

Disse spørgsmål var sat på dagsordenen ved et todages arrangement i København den 15. – 16. juni 2005, hvor der blev afholdt en offentlig konference med en forudgående ekspertworkshop som grundlag. På førstedagen diskuterede en bredt sammensat gruppe bestående af 50 eksperter fra både den offentlige forskningsverden, private virksomheder og konsulenter og nåede frem til en række konkrete anbefalinger for det videre arbejde. Disse anbefalinger udgjorde de strukturerende input for oplæg og diskussioner på selve konferencedagen, hvor en række aktører fra politisk, forsknings- og erhvervsmæssigt hold var indbudt til at reflektere over emnet og eksperternes anbefalinger.

Konferencens resultater var fra begyndelsen af tænkt som et konkret input til aktørernes videre arbejde med problemstillingerne. Som en konsekvens heraf blev deltagerne opfordret til at gøre deres indsats fremadrettet og operationel for de relevante aktører.

Essensen af de frugtbare og visionære diskussioner, der udspandt sig blandt deltagerne i løbet af de to dage, er nedfældet i denne rapport. På side 5 – 6 er resultatet sammenfattet i ti pointer der kan ses som et kondensat af debatten.

Konferencens følgegruppe ønsker at takke de mange eksperter, der valgte at bruge en dag på dette formål den 15. juni. En liste over de deltagende eksperter findes i appendiks til rapporten. Også tak til de over 100 tilhørere, som deltog i og satte præg på konferencen den 16. juni.

Tak til PricewaterhouseCoopers for at stille lokaler til rådighed.

Sidst, men ikke mindst tak til konferencens følgegruppe, som har brugt megen tid og energi på at omsætte et vanskeligt tema til en god konference.

Denne rapport er skrevet af Morten Andreasen, fuldmægtig ved BioCampus og projektleder for konferencen. Morten Andreasen kan kontaktes på moan@adm.ku.dk.

Københavns Universitet, oktober 2005

BioCampus og BioTIK

Eksemplarer af denne rapport kan downloades fra adressen www.ku.dk/satsning/biocampus/bioetik eller bestilles ved at sende en e-mail til Mona Bundvad mobu@adm.ku.dk

Konferencens følgegruppe

Hanne Gürtler, Living United Consult

Claus Frier, Sustainability Development Center,
Novozymes A/S

Nina Ostfeldt, Molecular Toxicology, H. Lundbeck A/S

Lars Zøfting-Larsen, Political Affairs, Danisco A/S

Helle Bank Jørgensen, PricewaterhouseCoopers

Maja Horst, Handelshøjskolen i København

Annika Porsborg Nielsen, Den Kongelige Veterinær-
og Landbohøjskole

Klemens Kappel, Københavns Universitet (BioCampus)

Mette Hartlev, Københavns Universitet (BioCampus)

Peter Schaarup, Skov- og Naturstyrelsen (BioTIK)

Morten Andreasen, Københavns Universitet (projektleder)

10 pointer fra konferencen

- Ethiske værktøjer kan være nyttige, set i relation til både virksomheders og forskningsinstitutioners kortsigtede egeninteresse, men også med henblik på at etablere et harmonisk forhold mellem videnskab, teknologi og samfund. Forudsætningen er, at man gør sig funktion og formål klart.
- Det er næppe muligt fra centralt hold i detaljer at designe et bioetisk analyseværktøj – det må skræddersys til den specifikke situation. Derfor bør det ikke være myndighederne, men brugerne, der eventuelt i fællesskab påtager sig denne opgave.
- Det er ikke frugtbart at tænke i ét værktøj, eftersom de opgaver, der skal løses, kræver flere forskellige værktøjer.
- Dialogen om bioetik mellem bioteknologiens forskellige aktører er sandet til og er blevet elitær. Der er derfor behov for en nytænkning af dialogformer mhp. at få andre kredse i tale.
- Dialog med befolkningen kan forekomme vanskelig, men er ikke umulig og må ikke opgives. Det er afgørende, at dialogen med interessenterne er præget af åbenhed, ærlighed og respekt.

- Bioetik bør indgå overalt, hvor man har med bioteknologi at gøre. Dette afspejles allerede i dag i EUs forskningsbevillingssystem og i universiteternes undervisning af de teknisk-naturvidenskabelige studerende i etik. Trods bestræbelser har universiteterne et krævende arbejde foran sig og kan her finde inspiration i det private erhvervsliv, især når det gælder opstillingen af bioetiske retningslinjer og den tværfaglige forankring af bioetikken.
- Der bør etableres etiske »råd« i både private og offentlige organisationer, som på alle niveauer kan sikre faste praksisser, entydig ansvarsplacering og bred opbakning. For de små og mellemstore biotekvirksomheder, der ikke har ressourcer hertil, kan en mulighed være at håndtere det bioetiske arbejde centralt, fx gennem brancheorganisationer.
- Arbejdet hen imod en operationalisering af bioetikken, ikke mindst med henblik på analyse af bioetiske problemstillinger og dialog med interessenterne, bør fortsætte i et regi, der muliggør fri og konstruktiv diskussion.

Bioetik, tak ! – men hvordan ?

Siger man »bioteknologi«, må man også sige »etik«. Det er i alle tilfælde det indtryk, man får, når man ser tilbage på den debat, der har fyldt avisspalterne i de seneste årtier, hvor bioteknologien for alvor har fået luft under vingerne.

Erfaringen viser, at det kan være svært for virksomheden, forskningsinstitutionen eller den individuelle forsker at forudse – og dermed navigere – blandt de meget forskellige dagsordener, som de møder i offentligheden. Situationen har medført konflikter præget af gensidig mistillid og en polariseret debat.

Meget tyder på, at en offentlig accept forudsætter, at virksomheder og forskere indgår i en åben dialog med interessenterne om perspektiverne ved bioteknologiske anvendelser. Dette gælder i særdeleshed for området bioteknologiske fødevarer, hvor fødevarerindustrien i november 2004 meldte ud, at der var behov for en belysning af de etiske aspekter og en kvalificering af rammerne for debatten mellem de forskellige aktører – herunder forbrugere, forskere og den bioteknologiske industri – samt for en bedre forståelse af de principper og værdier, der ligger til grund for de forskellige opfattelser og holdninger.

Der findes en del erfaring med at håndtere fx finansielle og miljømæssige udfordringer og risici, mens mere bløde

områder, såsom etik og samfundsmæssige strømninger, er mindre udviklede. Ethiske og samfundsmæssige vurderinger af bioteknologiske produkter og aktiviteter rejser en række metodiske spørgsmål som for eksempel

- Hvordan kan man foretage en dækkende bioetisk analyse af et eksisterende eller planlagt produkt eller af en forskningsaktivitet?
- Hvordan kan en virksomhed eller en forskningsinstitution bruge kommunikation i forbindelse med deres arbejde med bioetik?
- Hvordan kan arbejdet med bioetik omsættes i praksis i en organisation?

Konferencens set-up

I bl.a. virksomheder, forskningsinstitutioner og myndigheder findes der allerede en del viden om, hvad der rører sig blandt bioteknologidebattens forskellige aktører, og erfaring med, hvordan de etiske konflikter kan gribes an.

Formålet med konferencen var at samle dette reservoir af viden og erfaring og at opstille nogle rammer for arbejdet med bioetik i forskning og industri. Ambitionen var således at omsætte den eksisterende viden og erfaring i nogle operationelle retningslinjer – et sæt anbefalinger – og dermed gøre disse tilgængelige for alle, der beskæftiger sig med bioteknologi.

Omdrejningspunktet for konferencen blev – med henblik på fra begyndelsen af at fastholde et operationelt sigte – tre bioetiske »redskaber«, i betydningen tre aspekter af dette at arbejde systematisk med bioetik i en organisation, der arbejder med bioteknologi:

- *et bioetisk analyseværktøj*, dvs. de interne procedurer, som kan understøtte virksomhedens eller forskningsinstitutionens arbejde med at identificere, analysere og tage beslutninger i relation til eksisterende eller planlagte aktiviteter

- *dialog med interessenterne*, dvs. spørgsmålet om hvordan virksomheden eller forskningsinstitutionen kan gøre brug af dialog i arbejdet med at sikre et respektfuldt forhold mellem forskning, teknologi og samfund
- *forankring i organisationen*, dvs. spørgsmålet om hvad organisationen kan gøre, for at bioetikken tages alvorligt internt i organisationen

Et bioetisk analyseværktøj

Fra inspirationsoplægget til workshop 1 (se Appendiks)

Af Klemens Kappel, Københavns Universitet,
og Claus Frier, Novozymes A/S

»Lad os indledningsvis sige, at et bioetisk værktøj er et sæt af nogenlunde operationaliserbare retningslinjer og procedurer, som en organisation, der på den ene eller den anden måde beskæftiger sig med bioteknologi (fx en virksomhed, en investor eller en forskningsinstitution), kan bruge til at afgøre, om en given praksis eller et produkt er etisk acceptabelt, eller til at kaste lys over det.

I workshop 1 vil vi diskutere, om og i givet fald hvordan, det kan lade sig gøre at lave et værktøj, der for det første hjælper virk-

somhederne/forskningsinstitutionerne med at identificere, hvilke etiske og samfundsmæssige spørgsmål og dilemmaer der har betydning for virksomheden/institutionen. Og for det andet hjælper med at analysere disse problemstillinger og tilvejebringe et kvalificeret grundlag for personer i virksomheden/institutionen, der skal tage beslutninger på området. Med andre ord, hvordan når vi hele raden rundt og får identificeret alle de relevante bioetiske dilemmaer, og hvordan får vi taget nogle kvalificerede beslutninger på baggrund heraf?«.

Dialog med interessenterne

Fra inspirationsoplægget til workshop 2 (se Appendiks)

Af Hanne Gürtler, Living United Consult,
og Maja Horst, Copenhagen Business School

»Den bioteknologiske udvikling rejser i dag en række bioetiske spørgsmål og dilemmaer, som er kilden til bekymring i store dele af befolkningen. Brugen af bioteknologi bliver mange steder i offentligheden betragtet som et kontroversielt emne på fx sundheds- og landbrugsområdet. En åben debat og dialog anses derfor af mange som helt centralt for en etisk forsvarlig udvikling inden for bioteknologien.

Selvom de fleste virksomheder og forskningsinstitutioner i dag erkender, at de har en forpligtelse til at bidrage til en åben debat og dialog om de mange etiske spørgsmål, som de nye teknologier rej-

ser, står mange vaklende over for, hvordan en konstruktiv dialog om etiske spørgsmål håndteres i praksis.

For at de enkelte virksomheder, forskningsinstitutioner og forskere kan bidrage til en konstruktiv dialog om de etiske aspekter af bioteknologien, er det vigtigt, at der i samfundet som helhed er enighed om, hvad der forstås ved dialog, hvad dialog indebærer, og hvad formålet med en dialog er.

Er formålet med en dialog at skabe en teknologisk udvikling, der er i harmoni med samfundets holdninger og værdier? Og dermed undgå polariseringer i samfundet? Er det en måde, hvorpå virksomheder og forskningsinstitutioner kan opnå samfundsmæssig legitimitet?«.

Forankring i organisationen

Fra inspirationsoplægget til workshop 3 (se Appendiks)

Af Peter Schaarup, Skov- og Naturstyrelsen,
og Helle Bank Jørgensen, PricewaterhouseCoopers

»Den konkrete organisering af arbejdet med etiske problemstillinger inden for bioteknologisk forskning og udvikling rummer en række udfordringer. Visse bioteknologiske virksomheder har forsøgt sig med opbygningen af en egentlig formel og proaktiv organisering af arbejdet med bioetiske problemstillinger. Langt størsteparten af især de mindre virksomheder har imidlertid kun en mere ad hoc og reaktiv tilgang til disse problemstillinger. Inden for den offentlige bioteknologiske forskning har de seneste års debat om etiske og samfundsmæssige emner sat sit præg på forskningen. Dog viser bl.a. en undersøgelse fra KVL, at institutternes og forskernes egne refleksioner omkring disse problemstillinger i hvert fald på planteområdet stadig befinder sig på et relativt jomfrueligt stade.

Da de specifikke bioetiske problemstillinger spiller en rolle for virksomhedens/institutionens forskning og produktudvikling, rejser dette en række problemstillinger i forhold til organiseringen af arbejdet og herunder overvindelse af de mulige barrierer.

En tilstrækkelig håndtering af disse problemstillinger kræver, at de organisatoriske forhold er på plads. Det indebærer som udgangspunkt en ledelsesmæssig opbakning. Endvidere kræver det, at der i forhold til forskerne og andre medarbejdere skal være en række motiverende faktorer, og at de nødvendige kompetencer er til stede i organisationen«.

Disse tre emner blev behandlet af tre parallelle ekspert-workshops dagen før konferencen. Hver workshop bestod af 15 – 20 inviterede eksperter, som enten havde et mere eller mindre direkte kendskab til emnet (fx medarbejdere, der arbejder med social ansvarlighed i virksomhederne, eller holdningsforskere), eller til de vilkår, hvorunder redskaberne skal fungere (fx forskere fra et universitet eller investorer).

Den brede gruppe af relevante eksperter afspejler emnets tværfaglige natur. Ud over etik udgør fx holdningsforskning, organisationsteori, kommunikation og investering relevante tilgange til bioetik i forskning og industri (se listen over tilmeldte eksperter i Appendiks).

Når der tales om redskaber til at håndtere de etiske konflikter, der opstår i samspillet mellem industri, forskning og det øvrige samfund, kan man ikke nøjes med at se på ét aspekt eller én arena. Det er ikke nok at spørge virksomhederne om, hvad de vil gøre, for de etisk følsomme områder begrænser sig ikke til den kommercielle anvendelse af teknologien. Desuden er overgangen mellem grund- og anvendelsesorienteret forskning på mange måder flydende. Det er heller ikke tilstrækkeligt at se på produkterne, for der kan identificeres etiske udfordringer hele vejen igennem værdikæden; fra ressource over produktion og afprøvning til det færdige produkt.

Bioetik har betydning for virksomhederne ...

Forklaringer er der mange af, når det gælder de kontroverser, der er opstået i kølvandet på bioteknologien. Kontroverser, der har haft konkret betydning for den retning, som biovidenskab og -teknologi har taget.

I Europa har forbrugernes modstand mod gensplejsede planter og fødevarer ført til, hvad producenterne har betegnet som et ugunstigt forretningsmiljø. Undersøgelser tyder på, at det er etiske forbehold, der udgør forbrugernes vigtigste indvending imod teknologien.²

I dagbladet Politikens netavis kunne man den 19. maj 2005 læse, at det amerikanske FBI anser miljø- og dyreværnsaktivister for at udgøre en større terrortrussel end muslimske fundamentalister.

Anvendelse af reproduktionsteknologi synes at være et udtømmeligt emne. Selvom man ikke mere diskuterer, om kunstig befrugtning er etisk acceptabelt, er pladsen veget for andre, genstridige emner, såsom ægsortering og fosterdiagnostik. Lande som USA og Italien bevæger sig i disse år imod en strengere regulering af stamcelleforskning og -teknologi.

² se fx <http://www.bioethics.kvl.dk/tekster/Vedr.pdf> eller Eurobarometer 58.o, 2002 http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_177_en.pdf

Bioetik har således stor betydning, ikke mindst for virksomheder, fordi erfaringen nu viser, at det kan koste dyrt, såfremt man ikke tager bioetikken seriøst.

FBI anser miljø- og dyreværnsaktivister for at udgøre en større terrortrussel end muslimske fundamentalister.

... og for forskningen

Der findes ligeledes mange eksempler på, at bioetik har en direkte betydning for forskningen.

Hen imod slutningen af 1990'erne oplevede planteforskere, at forbrugernes skepsis over for gensplejsede planter og fødevarer medførte, at de offentlige bevillinger til planteforskning dalede. EUs forskningsprogrammer for bioteknologi har ofte været genstand for omfattende diskussioner i Europaparlamentet, hvilket blandt andet førte til at forskning i bioetik siden 1995 har været en del af EU ramme programmet.

Line Matthiessen-Guyader, EUs forskningsdirektorat, vurderede ved konferencen, at EUs villighed til at bevilge forskningsmidler til stamcelleforskning fortsat vil være genstand for debat.

I 2002 måtte professor Torben Greve ved Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole (KVL) efter beslutning fra Statsminister Anders Fogh Rasmussen tage livet af nogle klonede kalve, der stadig befandt sig inde i deres mødre. Lovene tillader nemlig af etiske grunde ikke fødslen af levende klonede dyr.

»Det egentlig nye, som diskuteres ved denne konference er, at man nu overvejer at stille de samme krav til universiteterne, som man i årevis har stillet til virksomhederne« Peter Sandøe, professor i etik ved KVL

Samfundsansvaret

Men bioetik har ikke kun betydning, når det er i parternes kortsigtede egeninteresse. På spørgsmålet om, hvorvidt virksomheden udelukkende skal varetage aktionærernes interesser, svarer Lene Lange, forskningschef ved Novozymes A/S, at man i denne virksomhed grundlæggende ønsker at leve op til et ideal om samfundsmæssigt ansvar – »good corporate citizenship« – både for at undgå forretningsmæssigt spild *og* for at sikre harmoni med det øvrige samfund.

Universitetet skal som udgangspunkt stå til ansvar over for samfundet som helhed. Ifølge Linda Nielsen, rektor ved Københavns Universitet, er det i sidste ende ikke muligt for forskerne at forudse og dermed tage ansvaret for, hvad deres viden bliver anvendt til – men de kan tænke så langt som muligt. Samfundet, mener Linda Nielsen, er bedst tjent med, at universitetet bevarer den for universitetet karakteristiske meget pluralistiske ånd. Dette indebærer efter hendes mening, at det eksempelvis er svært at opstille fælles værdier

og etiske retningslinjer. Omvendt har de enkelte forskere en forpligtelse til at deltage i den offentlige debat.

Men der er tale om en falsk modsætning, mener Peter Sandøe, professor, leder af Center for Bioetik og Risikovurdering og formand for Dyreetisk Råd. Vi kan sagtens have en pluralistisk ånd, men alligevel opstille fælles spilleregler, siger han. Det egentlig nye, som diskuteres ved denne konference er, at man nu overvejer til universiteterne at stille de samme krav, som man i årevis har stillet til virksomhederne, påpeger han og giver universiteterne bundkarakter, hvad angår netop denne opgave.

Redskaber – en god idé

Et bioetisk redskab må ikke »instrumentalisere« etikken, forstået på den måde, at et redskab skal ikke bruges til at skjule eller nedtone de etiske problemstillinger eller til at undgå vanskelige diskussioner og fravalg, lyder et af de generelle råd, der blev diskuteret under ekspertworkshoppen forud for konferencedagen.

Diskussionen kredser om spørgsmålet om, hvilken rolle et bioetisk redskab bør spille – hvilke »problemer« det bør løse.

Hvis man med et »problem« forstår, at befolkningen ikke er enig i industriens eller eksperternes vurderinger, er det

så overhovedet ønskværdigt at »løse« problemet, spurgte Mette Hartlev, lektor i jura ved Københavns Universitet og netop fratrådt medlem af Det Ethiske Råd. Hun påpegede på den ene side, at man ikke skal gøre sig illusioner om at nå til et punkt, hvor »problemet er løst« – altså, at man ved hjælp af etiske redskaber kan nå til total enighed – eftersom uenigheden og usikkerheden simpelthen er for stor. Men på den anden side, at bioetiske redskaber kan være nyttige med henblik på at understøtte erkendelsesprocessen og derved skabe et normativt beredskab i en organisation.

Lene Lange, Novozymes A/S, erklærede sig enig i, at bioetiske redskaber kan have stor værdi, dels fordi de kan sikre, at man kommer hele vejen rundt om emnet, og dels fordi det kan bruges til at skærpe opmærksomheden omkring bioetik såvel inden for som uden for virksomheden. Men hun påpegede samtidig, at man, før et sådant redskab kan blive brugbart, skal videre fra det meget abstrakte niveau, som konferencens anbefalinger bærer præg af, og blive meget mere konkret. Først når sammenhængen bliver mere konkret, bliver dilemmaerne synlige, bemærkede hun.

Forskellige vilkår – forskellige redskaber

En af konferencens anbefalinger går imidlertid på, at denne konkretisering må ske i den enkelte organisation, og det bioetiske værktøj skræddersys til den specifikke situation.

Flere forhold kan variere:

- virksomheden selv
- formålet – er der fx tale om fødevarerbioteknologi eller medicinsk bioteknologi?
- funktionen – er det, man ønsker, en analyse af problemet, afdækning af den offentlige mening, opmærksomhedsskabelse internt i organisationen, handlingsvejledninger eller fx en liste over relevante etiske hensyn?

I mindre virksomheder kan det være en god idé at udvikle værktøjet i fællesskab, eksempelvis gennem brancheforeningen, mens forskelligheder mellem virksomheder indebærer, at det næppe giver mening at påbegynde et sådant udviklingsarbejde i myndighedsregi.

Hvad angår mulighederne for at udvikle et bioetisk analyseværktøj, der kan understøtte arbejdet med bioetik, blev der ved konferencen sendt et klart signal om, at det ikke er frugtbart at tænke i retning af et enhedsværktøj. Der er behov for ét værktøj til intern holdningsafklaring, ét værktøj til interessentanalse og ét værktøj til analyse af bioetiske problemer (se uddybende kommentarer i listen over anbefalingerne i Appendiks).

Bioetik uadskillelig fra bioteknologi

Et tilbagevendende spørgsmål ved konferencen gik på, hvor ambitiøse virksomheder og forskningsinstitutioner bør være med hensyn til arbejdet med bioetik. Nogle påpegede, at det er ressourcekrævende at arbejde seriøst med bioetik, og at disse ressourcer måske ikke altid er til stede eller bliver prioriteret – med Novogruppen som en oplagt undtagelse.

Men ifølge Lene Lange, Novozymes A/S, er det, der er dyrt, *ikke* at tænke etikken ind fra starten. »Det, der er dyrt, er at udvikle et produkt, og derefter skrinlægge det på grund af etiske forhold, man kunne have klarlagt langt tidligere«, sagde hun og tilføjede, at interne undersøgelser i Novozymes A/S har vist, at medarbejderne tillægger det overordentlig stor betydning, at deres virksomhed tager deres sociale ansvar og etikken seriøst.

Christian Wedell-Neergaard, formand for Folketingets Miljø- og Planlægningsudvalg, bemærkede, at det at tænke etik her i Danmark simpelthen er betingelsen for at få lov til at beskæftige sig med bioteknologi. Vil vi være med på biotek-bølgen, må vi indtænke etikken, selvom prisen kan være mere restriktiv lovgivning. Dette kan være forudsætningen for en gradvis tilvænning, der på sigt måske muliggør en liberalisering, argumenterede han.

Forankring – men hvordan?

En udbredt holdning ved konferencen var, at bioetikken skal med overalt, hvor det er relevant. Det gælder »oppefra og nedefra og hele tiden«, med hensyn til »inddragelsen af hele organisationen«, »i hele værdikæden«, og i forhold til leverandører og investorer.

Ved konferencen blev det anbefalet, at man som organisation sørger for at institutionalisere arbejdet med bioetik, dvs. etablere faste praksisser, fastlægge ansvar og sikre opbakning i alle lag. Anbefalingen lyder desuden, at både private og offentlige organisationer bør etablere etiske råd eller komitéer med indstillings- eller beslutningskompetence.

Der blev taget et vist forbehold for forskellen mellem vilkårene i små og mellemstore virksomheder, store virksomheder og offentlige universiteter. De fleste små og mellemstore virksomheder tilkendegiver, at alle ressourcer må sættes ind på at holde virksomheden oven vande, og har ikke overskud til at prioritere det bioetiske arbejde.

Novogruppens integration af etik er baseret på den såkaldte tredobbelte bundlinje, hvor man gennemfører et regnskab for såvel finansielle som miljømæssige og sociale resultater, fortalte Lene Lange, Novozymes A/S. Resultatet for virksomheden er kun godt, hvis der er gode tal på alle tre bundlinjer: Røde tal på den ene bundlinje kan ikke opvejes

af gode tal på den anden bundlinje. Forsknings- og udviklingsprojekter kan på Novozymes blive lukket begrundet i udsigt til røde tal på hver og en af de tre bundlinjer, også selv om projekterne ser forretningsmæssigt interessante ud.

Line Matthiessen-Guyader fra EUs forskningsdirektorat fortalte, at man i forbindelse med forskningsbevillinger til bioteknologi fra EUs rammeprogrammer praktiserer reglen »ingen etik, ingen penge«. Der stilles således krav til ansøger om at redegøre for de etiske aspekter og om at opstille en kommunikationsstrategi i forhold til offentligheden, og der følges op både undervejs og bagefter med krav om løbende rapportering på disse områder. Det er i høj grad overladt til ansøgerne selv undervejs at udvikle disse aspekter, og erfaringerne er gode.

Mere etik i studiemodermælken

Forslaget om at institutionalisere arbejdet med bioetik gav anledning til nogen debat. Linda Nielsen, Københavns Universitet, fremhævede konflikten i forhold til universitetets holdningsmæssige pluralitet, mens Peter Sandøe, Center for Bioetik og Risikovurdering, med baggrund i erfaringer fra et udvalgsarbejde på KVL, berettede om, hvor svært det i praksis kan være at opstille etiske rammer på et universitet.

»Etikken skal ind med studiemodermælken« Lene Lange, Novozymes A/S

Såvel Peter Sandøe som Lene Lange, Novozymes A/S, kritiserede dog universiteterne for at være for uambitiøse med hensyn til at forankre bioetikken tværfagligt. Peter Sandøe vurderer, at kun på det medicinske fakultet er det lykkedes at skabe den forankring, der indebærer, at både forskere og studerende tager etikken seriøst.

Lene Lange stemte i med ærgrelse over, at Novozymes »modtager alt for mange kandidater, der er helt blanke

på dette område«. I hendes formulering »skal etikken ind med studiemodermælken«. En anbefaling fra konferencen lød netop, at uddannelsesinstitutionerne skal fokusere på og styrke etikken. Dette kunne ske gennem større inddragelse af interessenter i formuleringen og gennemførelsen af uddannelserne. Linda Nielsen påpegede, at der allerede undervises i etik og videnskabsteori de fleste steder på Københavns Universitet, men erkendte, at der stadigvæk er et stykke vej at gå.

Ifølge Peter Sandøe er roden til problemet, at der er skabt et meget indspist og selvtilstrækkeligt forskermiljø, hvor det eneste, der belønnes, er at udføre sit videnskabelige arbejde. Hvis det skal lykkes med forankringen af etik på universiteterne, skal de bedste forskere gå forrest, påpegede han.

Fra centralt hold har Københavns Universitet søgt at skabe denne tværfaglige forankring ved at tage initiativ til at bringe forskere fra forskellige fagdiscipliner tættere på hinanden, herunder med det tværfakultære satsningsområde BioCampus. Det er overraskende svært, men det går langsomt fremad, berettede Linda Nielsen.

Åben og respektfuld dialog

Mette Hartlev, BioCampus, understregede vigtigheden af at være åben om sin dagsorden, når man som forsker eller virksomhed beskæftiger sig med bioteknologi. »Er formålet at pleje aktionærernes interesser eller at være en demokratisk aktør – eller begge dele?«, spurgte hun. »Nogle vil sige, at virksomheder slet ikke kan deltage i debatten som demokratisk aktør. Heri er jeg ikke enig, men det er vigtigt, at der er åbenhed om formålet med værktøjer og dialog. Hvis fx formålet er at varetage aktionærernes interesser, skal det være åbent. Ellers risikerer man at kompromittere den samfundsmæssige debat om bioteknologi«.

Et af konferencens centrale temaer var netop, hvordan man kan bruge dialog med interessenterne som et redskab til et mere harmonisk forhold mellem virksomheder, forskere og offentlighed. Budskabet lyder, at der er behov for en fornyelse af dialogen, der er sandet til og er blevet elitær. Problemet er, at de traditionelle formidlingskanaler – fx aviser og fagtidsskrifter – ikke når ud over den elite, man i forvejen har i tale.

Nogle nøgleord med hensyn til at komme videre er eksempelvis, at virksomheder og forskningsinstitutioner bør »anlægge nye vinkler på dialog«, »forny formidlingsformen«, »tale selv og direkte til folk« og at »flå tid ud af kalenderen til den slags aktiviteter«. Konkrete forslag lød på alternative høringer, interaktive web-sites, dialogspil og »blogs« (også kaldet »web-logs« – en slags internetdagbøger, som enhver kan oprette og deltage i, og som omhandler et emne, man selv vælger). Også muligheden for at bruge kunst som formidlingsform blev drøftet. Skeptiske røster advarede dog om, at »så når vi i alle tilfælde kun dem, der går rundt med dagbladet Information i baglommen«.

Flere udtrykte skepsis over for, om det overhovedet er realistisk at nå ud til hele befolkningen, og om det i det hele taget er det, der er behov for. En anden diskussion handlede om, hvorvidt det er nødvendigt at gøre bioetik sjovt og nemt

Selvom det kan virke besværligt at have en dialog med folk, der har et meget følelsesbetonet forhold til bioteknologi, er der ingen vej uden om dette at gå i dialog og forsøge at forstå dem. Foto: Peter Mark/BAM

at lære, for at få folk til at lytte. June Starling fra kommunikationsfirmaet Communiqué, som har stået bag et såkaldt dialogspil om stamceller for gymnasieelever, mente, at emnet bioetik er for svært til at blive kommunikeret i en let og underholdende form. Hendes erfaring er derimod, at man sagtens kan kommunikere det svære stof på en engagerende måde, fx ved at anskueliggøre konsekvenserne.

Det blev af flere understreget, at en betingelse for en frugtbar dialog er, at man møder sin dialogpartner med respekt og åbenhed. Dette indebærer blandt andet, at man som udgangspunkt må være indstillet på, at dialogen også kan have konsekvenser for én selv – at man som udgangspunkt er pa-

rat til at ændre sin holdning og justere sine aktiviteter. Man bør være ærlig og fortælle både om de positive og de negative aspekter ved en aktivitet. »Vær ærlig«, lød det simple råd fra Villy Dyhr, chef for Forbrugerrådet, »hvis I kun er *lidt* ærlige, er I kun *lidt* værd at snakke med«.

Den »ureflekterede« befolkning

En anbefaling, der provokerede, lød, at virksomheder og forskningsinstitutioner bør »målrette dialogen mod det reservoir af ureflekteret/uinformeret ubehag, der findes i samfundet«. Flere af konferencens hovedtalere tvivlede på, at denne påstand var sand eller brugbar.

»Det er OK at føle ubehag!«, sagde Villy Dyhr, Forbrugerrådet, som modsvar. Han mindede om, at de fleste af os er påvirket af følelser og opfører os på inkonsistente måder. Han og flere andre advarede mod at undervurdere forbrugerne.

I tråd hermed lød en anbefaling fra konferencen, at man bør »vise respekt og empati over for det ubehag, som almindelige mennesker føler«. Pointen er, at selvom det kan virke besværligt at have en dialog med folk, der har et meget følelsesbetonet forhold til bioteknologi, er der ingen vej uden om dette at gå i dialog og forsøge at forstå dem.

Villy Dyhr mindede dog om, at som situationen er, er bioteknologi blot ét ud af mange komplicerede emner, som vi forventes at tage stilling til. Det er simpelthen aldeles uoverkommeligt at tage nuanceret stilling til dem alle. »Dét, som flertallet ønsker, er, at de kan have tillid til virksomhederne, så de ikke selv behøver at tage stilling. I en ideel verden er bioteknologi ikke noget, som forbrugerne behøver at skænke en tanke.«

En yderligere betingelse for at opnå en frugtbar dialog er, at aktørerne bliver bedre til at forstå hinanden. En anbefaling lyder, at »virksomhederne og forskningsinstitutionerne skal blive gode til gennem interessentdialogen at skabe et fælles sprog, som er i stand til at beskrive væsentlige elementer i

forbindelse med udvikling og anvendelse af bioteknologi«. Nogle mente dog, at dette er urealistisk, og at strategien hellere burde bestå i at forsøge at forstå *hinanden*.

Mere generelt blev det anbefalet, at »virksomheder og forskningsinstitutioner skal blive gode til at anvende den viden og forståelse, der produceres i dialoger med interessenter til gavn for deres organisation og for samfundet«.

Politikere berøringsangste

Ifølge Line Matthiessen-Guyader, EUs forskningsdirektorat, er det helt afgørende, at debatten om bioetik holdes i gang. Såvel for samfund som for virksomhed er det afgørende, at der opnås afklaring. Kender vi ikke vores nationale position på et område, kan vi ikke påvirke beslutningsgangen i EU og i andre internationale sammenhænge. Under Danmarks formandskab for EU, hvor de etiske retningslinjer for 6. rammeprogram skulle fastlægges, var det vanskeligt for Danmark at reagere, da vi ikke selv var nået til afklaring, fortalte hun.

Claus Yding Andersen, stamcelleforsker ved Rigshospitalet, var kritisk over for politikernes evne til at håndtere bioetiske problemstillinger. »Når der skal stemmes i Folketingssalen på dette område, har partierne en tendens til at fritille deres medlemmer. Men indebærer det ikke en fare for, at

emnerne aldrig bliver politisk farlige og dermed aldrig bliver genstand for den politiske opmærksomhed, som andre emner nyder? Er det ikke bare noget, man gør, fordi man synes, at diskussionen er for besværlig?», spurgte han ved konferencen.

Christian Wedell-Neergaard, Folketingets Miljø- og Planlægningsudvalg, erklærede sig enig i, at Folketingets tilgang til etiske problemstillinger udgør et problem, men påpegede, at de politiske realiteter gør det svært at ændre på dette.

»Mange folketingspolitikere synes, at disse emner er svære, og at det er et farligt område, der lugter af brændte fingre«, sagde han og opfordrede de fremmødte til at bistå med at afhjælpe dette problem. »Indtil der er fundet en løsning, kan vi ikke gøre så meget«.

Ifølge Thomas Søbirk Petersen, etiker ved Roskilde Universitetscenter (RUC), er årsagen til det politiske systems problemer med at håndtere bioetiske problemstillinger, at partierne er stiftet med et helt andet sigte. Traditionen for ved sådanne spørgsmål at fritstille medlemmerne medfører et demokratisk problem, eftersom vælgerne ikke kan være sikre på, hvilke etiske holdninger de stemmer på ved Folketingsvalget. Desuden ved partiet ikke internt, hvad de skal kæmpe for.

Ved konferencen blev det drøftet, om Christiansborg behøver at være omdrejningspunktet for initiativerne på det bioetiske område. Det blev flere gange fremhævet, at debatten er vigtig i sig selv, og at det faktisk ikke altid er nødvendigt, endsige ønskværdigt, at der lovgives. »Desuden«, pointerede Mette Hartlev, Københavns Universitet, »er den bioetiske debat for vigtig til, at vi bare kan overlade den til politikerne«.

Bioetik i international kontekst

Victor Kjær, Erhvervs- og Selskabsstyrelsen, spurgte, hvilken mening det giver at debattere og lave grænser for etisk forskning i en verden, hvor der udvikles viden, som man ikke kan kontrollere – eksempelvis i Kina og Japan. Maja Horst, Handelshøjskolen i København, pegede på, at Danmarks tradition for dialog om etik og bæredygtighed kan blive en konkurrencemæssig fordel, fordi der hermed udvikles socialt mere bæredygtige teknologier. Et eksempel er den danske vindmølleindustri, der bygger på, at man begyndte at stille krav tidligere end vore nabolande.

Hanne Gürtler, Living United Consult, tilføjede, at Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling ved anvendelsen af metoden »teknologisk fremsyn« i forhold til bio- og sundhedsteknologi anskueliggjorde, at det *kunne* blive en god forretning for Danmark at satse på etik og bæredygtig-

hed inden for bioteknologi – man kan ikke som udgangspunkt antage, at etikken udgør en konkurrencemæssig ulempe.

Claus Yding Andersen, Rigshospitalet, fremhævede »den reproduktive eksport« som et eksempel på, at der i nogle sammenhænge er ulemper forbundet med national etisk lovgivning. På grund af nationale regler i Italien for kunstig befrugtning, tager de italienere, der har råd til det, til udlandet for at blive behandlet. »Man tager hen, hvor det kan lade sig gøre«, advarede Claus Yding Andersen, men pegede samtidig på, at dette kan føre til etiske og samfundsmæssige konflikter: »Hvordan forholder vi os til, at en 57-årig får børn på et dansk sygehus?«, spurgte han.

Bjørn Quistorff, professor ved Panum Institut og formand for BioCampus' styregruppe, mente ikke, at der bør opstilles nationale grænser for forskning. »Forskningen selv er international – da må etikken også være det«, argumenterede han.

Heroverfor svarede Mette Hartlev, BioCampus, at der rent faktisk findes nationale etiske retningslinjer for forskning, som ganske rigtigt kan komme under pres. Men man behøver ikke altid at bøje sig for dette pres – man kan af etiske grunde også vælge at afstå fra en bestemt type forskning.

Thomas Søbirk Petersen, RUC, påpegede, at man i samme mundfuld bør overveje, om vi som samfund har råd til en given etik. »Vi må i alle tilfælde spørge: Hvad sker der, hvis vi afstår fra denne type forskning?«.

Peter Schaarup, Skov- og Naturstyrelsen, mindede om, at nok kan man være uenige om, hvilke etiske normer der bør gælde. Men uenigheden om etik blandt befolkningsgrupper, lande og regioner umuliggør ikke, at man i praksis på det politiske niveau kan forhandle og inddrage etiske hensyn i beslutningerne i de relevante nationale og internationale fora.

Ønske om netværk

Ifølge Lene Lange, Novozymes A/S, har virksomheder og forskningsinstitutioner meget at bruge hinanden til, hvad angår arbejdet med bioetik. Forskningsinstitutioner og virksomheder skal bruge hinanden til gensidig inspiration, til at opnå indsigt og til mere konkrete opgaver, såsom udviklingen af fælles bioetiske værktøjer.

I flere sammenhænge pegede de indbudte eksperter på behovet for netværksdannelse i forbindelse med opgaven med at videreudvikle bioetiske redskaber.

For det første anbefales det, at »der opbygges netværk mellem organisationerne med henblik på vidensdeling,

erkendelse og perspektivering«. Baggrunden er, at »mange bioetiske problemstillinger er fælles og derfor mere ressourceeffektivt kan behandles i fælles regi«. Her tænkes der især på de mindre virksomheder, som ikke selv har ressourcer til at opbygge de relevante kompetencer. Konkret sigtes der mod opbygningen af en central platform, der samler organisationer med fælles bioetiske problemstillinger med henblik på i fællesskab at løfte opgaven, fx ved at dele viden og udbyde kurser.

For det andet peges der på behovet for »et tværfagligt, tværorganisatorisk netværk med henblik på at forny dialogen og sikre nye aktører«. Claus Yding Andersen, Rigshospitalet, gav udtryk for, at hans egne bestræbelser på at prioritere dialogen med offentligheden har trange kår, så længe der ikke findes et relevant forum.

Nogle deltagere betonedede vigtigheden af, at den videre dialog får en tværfaglig og tværorganisatorisk forankring, som

muliggør, at de forskellige aktører kan mødes og udveksle erfaringer. Et konkret forslag til den tværfaglige forankring gik på, at etikstuderende sendes på praktikophold i virksomheder, der arbejder med bioetik. Lise Holst, bioetikchef ved Novo Nordisk og ved konferencen repræsentant for Lægemiddelindustriforeningen, så for sig brancheforeningen som udbyder af kurser i bioetik og gav i øvrigt varm opbakning til idéen om at fortsætte arbejdet med bioetik i et tværfagligt netværk.

Christian Wedell-Neergaard, Folketingets Miljø- og Planlægningsudvalg, pegede i samme retning med et forslag om at oprette et institut eller lignende til at varetage og videreføre konferencens diskussioner om, hvordan virksomheder og forskningsinstitutioner på en hensigtsmæssig måde kan arbejde med bioetik.

APPENDIKS

55 eksperter – én dag

Hvordan er det muligt at få en stor og bred kreds af eksperter til i løbet af en enkelt dag at fremkomme med nogle anbefalinger til, hvordan virksomheder og forskere kan håndtere bioetiske problemstillinger?

Følgegruppen lagde stor vægt på at sørge for en proces, der kunne skabe den bedst mulige udnyttelse af tid og ressourcer – dvs. få mest muligt ud af eksperterne inden for den givne, begrænsede tidsramme. Workshop-leaderne havde derfor på forhånd forberedt individuelle processer for de tre workshops.

Ambitionen om at nå frem til konkrete og operationelle anbefalinger gjorde det fristende at bestemme dagsordenen på forhånd. Vi var dog varsome med dette; deltagerne ville meget naturligt være skeptiske, hvis de skulle diskutere på præmisser, de ikke var enige i.

Eksperterne modtog et oplæg, der alene tjente til inspiration for dagens arbejde. Inspirationsoplæggene findes senere i denne rapport.

Tre bioetiske redskaber

Anbefalinger om bioetiske redskaber i forskning og industri

Workshop 1 – Et bioetisk analyseværktøj

Et bioetisk analyseværktøj kan som udgangspunkt betragtes som nogle retningslinjer eller procedurer, der kan afgøre, om en handling er etisk acceptabel eller ej. Der kan være mange forskellige formål og idéer med et sådant værktøj. I henhold til ekspertworkshoppens egen formulering skal et bioetisk værktøj bidrage med retning og god forretning og hjælpe med afklaring og håndtering af bioetiske problemstillinger.

Det er imidlertid ikke nogen simpel sag at udvikle et værktøj. Dette forhold afspejlede sig i de diskussioner, der opstod i denne ekspertworkshop.

Allerede før man overvejer at definere eller gøre brug af et bioetisk værktøj, skal man være opmærksom på en række mere overordnede forhold, som også danner baggrund for de anbefalinger, der fremkom:

- et værktøj skal ikke »instrumentalisere« etikken. Dette skal forstås på den måde, at værktøjet ikke skal bruges til at skjule eller nedtone de etiske problemstillinger eller til at undgå vanskelige diskussioner og fravalg. Det skal derimod bruges til at skærpe brugerens muligheder for at arbejde målrettet og systematisk med etikken og med at sikre en behandling, der kommer hele vejen rundt om emnet
- den kontekst, et værktøj skal operere i, ændrer sig hele tiden. Det gælder ikke mindst for selve teknologien, der udvikler sig med stor hast
- emnet er komplekst og må nødvendigvis kræve en tværfaglig tilgang

De fire anbefalinger, der fremkom, hænger sammen, hvilket fremgår af følgende oversigt:

Det anbefales, at der

1. arbejdes med ikke kun ét værktøj, men mange forskellige typer værktøjer med forskellige funktioner
2. udvikles et værktøj til intern holdningsafklaring
3. udvikles et værktøj til interessentanalyse
4. udvikles et værktøj til analyse af bioetiske problemer.

Anbefaling 1

Det anbefales, at der arbejdes med ikke kun ét værktøj, men mange forskellige typer værktøjer med forskellige funktioner.

Baggrund/formål

Der kan være en mangfoldighed af forskellige funktioner, som forskellige værktøjer kunne varetage:

- Analyse af etiske problemstillinger. Hvordan hænger et givet problem sammen, hvilke principper eller etiske værdier er på spil
- Afdækning af den offentlige mening
- Opbygning af holdninger i en virksomhed eller anden institution
- Angivelse af konkrete handlingsvejledninger
- Angivelse af tjekliste indeholdende relevante etiske hensyn for et givet produkt

Handling/adressat

Det er generelt en opgave for den enkelte organisation selv at skræddersy værktøj i overensstemmelse med egne behov. Dog må fx brancheorganisationer og offentlige institutioner spille en rolle afhængigt af situationen.

Som det ses, danner anbefaling 1 baggrund for de følgende tre anbefalinger, som falder ind under anbefaling 1, hvad angår adressat. Det fremgår, at anbefalingerne er henvendt til brugeren – dvs. virksomheden eller forskningsinstitutionen – snarere end til Folketinget. Dette beror netop på den forudsætning, at det ikke er muligt at foretage meget centraliserede beslutninger – behovet varierer, og dermed må værktøjet kunne tilpasses de givne omstændigheder.

Anbefaling 2

Det anbefales, at der udvikles et værktøj til intern holdningsafklaring i organisationen.

Baggrund/formål

Med intern holdningsafklaring skal man løbende definere virksomhedens/institutionens plads på det etiske landkort (i forhold til de gængse holdninger) ved hjælp af:

- En opdateret »Pixibog« om anvendt etik, som indeholder en etisk tjekliste afgrænset til bioetiske problemstillinger
- Inddragelse af hele organisationen – »oppefra og nedefra og hele tiden«
- Udfærdigelse af et operationelt og dokumenterbart system for etiske overvejelser

Anbefaling 3

Det anbefales, at der udvikles et værktøj til interessentanalyse.

Baggrund/formål

Interessentanalyser har følgende sigte:

- At identificere alle legitime interessenter i forhold til en given bioetisk problemstilling
- At afdække holdninger og give en forståelse for baggrunden for holdninger
- At måle forandringer mht. hvad der er det væsentlige problem, idet dette kan forskyde sig gennem tid, og holdninger kan forandre sig
- Resultaterne skal kunne bruges til noget, dvs. potentielt kunne lave virksomheden om

Anbefaling 4

Det anbefales, at der udvikles et værktøj til analyse af bioetiske problemer.

Baggrund/formål

Udvikling af et sæt etiske normer, i forhold til hvilke etiske problemer kan karakteriseres. Et sæt normer eller guidelines kan give et fælles sprog eller begrebsapparat, som problemer forstås og beskrives i, og som man kan bruge til kommunikation.

Workshop 2 – Dialog med interessenterne

Dialog bliver brugt i mange sammenhænge, og begrebet bliver brugt som betegnelse for mange forskellige slags aktiviteter. Dette var baggrunden for, at denne ekspertworkshop blev indledt med en diskussion af begrebet ud fra det overordnede spørgsmål: »På hvilken måde kan bioteknologiske virksomheder og offentlige forskningsinstitutioner indgå i en konstruktiv dialog med deres interessenter om bioetiske emner?«, herunder:

- Hvad forstås ved dialog, og hvad indebærer dialog i praksis?
- Hvad er forudsætningerne for dialog, og hvordan tilvejebringes de?
- Hvem er interessenterne, og hvad er deres interesser og værdier?
- Hvem er hovedaktørerne, og hvad er deres roller?
- Hvad er de væsentligste udfordringer for en konstruktiv dialog?
- Hvilke anbefalinger kan vi give?

Diskussionen, som opstod med udgangspunkt i disse spørgsmål, kom overordnet til udtryk i fem »baggrundsbehov«, der går på tværs af anbefalingerne og afspejler nogle af dagens mest dominerende temaer:

1. Behov for nyskabelse i dialogen
2. Behov for inddragelse af flere interessenter
3. Behov for mere fokus på forandringselementet i dialog
4. Behov for at diskutere om og hvordan fakta og værdier kan adskilles i dialogen
5. Behov for anerkendelse af at dialog kan have konsekvenser

Disse behov vil blive uddybet og perspektiveret i det følgende.

Anbefaling 1

Det anbefales, at der etableret et tværfagligt og tværorganisatorisk netværk med henblik på at forny dialogen og sikre nye aktører.

Baggrund/formål

Der er ønske/behov for at fortsætte diskussionerne i et forum, hvor alle parter udveksler idéer, forventninger og holdninger til en fremtidig og mere konstruktiv dialog, der bryder med vanetænkning.

Dette kræver, at flere og nye aktører bliver inddraget i en dialog i øjenhøjde.

Handling/adressat

Konferencens følgegruppe opfordres til at tage initiativ til, at et netværk etableres, herunder at nye aktører tiltrækkes.

Anbefaling 2

Virksomhederne og forskningsinstitutionerne skal blive gode til at

- *anvende den viden og forståelse, der produceres i dialoger med interessenter, til gavn for deres organisation og for samfundet*
- *håndtere, at dialog kan have konsekvenser*

Baggrund/formål

Det er en generel udfordring for virksomheder og forskningsinstitutioner at resultatet af interessentdialoger er svært at styre og forudse.

Anbefaling 3

Virksomhederne og forskningsinstitutionerne skal blive gode til gennem interessentdialogen at skabe et fælles sprog, som er i stand til at beskrive væsentlige elementer i forbindelse med udvikling og anvendelse af bioteknologi.

Baggrund/formål

Det er en specifik udfordring for virksomhederne og forskningsinstitutionerne, at interessentdialoger om bioetiske emner involverer cost-benefit-analyser og/eller risikovurderinger, som dels er vanskelige at have fuld viden om, og dels er vanskelige at skabe enighed om.

Anbefaling 4

Virksomheder og forskningsinstitutioner bør

- skabe fornyelse i dialogen
- inddrage flere interessenter
- anlægge nye vinkler på dialog
- benytte nye dialogformer
- forny formidlingsformen
- gøre formidlingskanalerne bredere
- tale selv og tale direkte til folk
- møde folk ansigt til ansigt – også dem, man ikke plejer at møde
- flå tid ud af kalenderen til ovennævnte aktiviteter

Baggrund/formål

Etikdebatten er blevet professionaliseret og videnskabeliggjort, og der er dannet en professionel elite. Der er derfor behov for inddragelse af en bredere offentlighed.

De traditionelle formidlingskanaler, typisk de skrevne medier, når ikke ud over den elite, som man i forvejen har i tale. Det gælder både for de klassiske medier og for fagskrifterne.

Handling/adressat

Virksomheder og forskningsinstitutioner bør overveje at

- lave alternative høringer (folkeligt format) i virksomheds- og universitetsregi
- udvikle interaktive web-sites
- finde nye formater og kanaler (tænk videre end mediernes formidling)
- møde folk i virkelighedens verden (meet ups, road shows)
- lave blogs (lær at benytte den ny teknologi, som er en direkte kanal til »borgerne«)
- anvende dialogspil

Anbefaling 5

Virksomheder og forskningsinstitutioner bør

- målrette dialogen mod det reservoir af ureflekteret/uinformeret ubehag, der findes i samfundet
- vise respekt og empati over for det ubehag, som almindelige mennesker føler

Baggrund/formål

Manglende erkendelse af eksistensen af et reservoir af ureflekteret/uinformeret ubehag blandt folk over for bioteknologi. Det er de personer, som virksomhederne og institutionerne skal nå.

Handling/adressat

Virksomhederne og forskningsinstitutionerne bør

- have en åben informationspolitik – dvs. fremlægge alle aspekter af en sag/teknologi, også de eventuelt »ubehagelige«
- opstille de scenarier, der kan belyse de mulige konsekvenser af dialogen
 - total accept af teknologien
 - opgivelse af teknologien
 - udflytning af teknologien
 - andet

Workshop 3 – Forankring i organisationen

Mens der er stor erfaring med at indrette organisationen til at håndtere fx økonomi, forskning og miljømæssige udfordringer på en strategisk måde, er erfaringen mere beskeden, hvad angår bløde områder som etik og samfundsmæssige strømninger.

I workshop 3 blev der sat fokus på fem aspekter af dette at skabe en effektiv administration i forhold til bioetikken:

1. Ledelsesmæssig opbakning og motivation
2. Kompetenceudvikling – hvordan sikres fx de nødvendige kompetencer i organisationen?
3. Eksterne relationer – hvordan får man fx styr på leverandørkæden?
4. Behov for at opstille mål og fastsætte indikatorer
5. Ekstern rapportering og behov for standardisering – er der fx behov for nye afrapporteringsstandarder?

Deltagerne blev bedt om at reflektere over de forskelle, der gør sig gældende som følge af de forskelligartede betingelser, der eksisterer i henholdsvis offentlige forskningsinstitutioner, store virksomheder og små og mellemstore virksomheder. Det gælder eksempelvis deres muligheder for at afsætte den fornødne tid og de fornødne ressourcer, og spørgsmålet om hvem de er forpligtet overfor.

Anbefaling 1

Det anbefales, at den enkelte organisation både offentlig og privat institutionaliserer arbejdet med bioetik.

Baggrund/formål

Formålet er at sikre

- et proaktivt beredskab og ekstern legitimitet
- en intern debat, afklaring, risikoanalyse og perspektivering
- at alle relevante medarbejdere oplever ejerskab for de bioetiske problemstillinger

Handling/adressat

- Etablering af faste praksisser internt og i alle lag
- Etablering af etiske råd/komitéer i organisationer med indstillings- eller beslutningskompetence (små og mellemstore virksomheder undtaget)
- Skabelse af ledelsesmæssig opbakning og lokal forankring

Anbefaling 2

Det anbefales, at inddragelse af den etiske dimension i uddannelserne på de berørte områder styrkes og sættes i fokus.

Baggrund/formål

Formålet er at bevidstgøre de studerende til operationelt at kunne håndtere bioetiske problemstillinger.

Dette skal ske gennem inddragelse af aktuelle bioetiske dilemmaer.

Inddragelse af interessenter i formulering og udførelse af uddannelsen.

Handling/adressat

Undervisningssystemet.

Anbefaling 3

Det anbefales, at der opbygges netværk mellem organisationerne med henblik på vidensdeling, erkendelse og perspektivering.

Baggrund/formål

Formålet er at udveksle erfaringer og skabe fora, hvor også mindre virksomheder kan deltage aktivt. Baggrunden er, at mange bioetiske problemstillinger er fælles og mere ressourceeffektivt kan behandles i fælles regi.

Handling/adressat

- Netværksmøder på overordnet plan og enkelte områder. Aktiv opsøging af mindre virksomheder
- Der skal opbygges en central platform, der samler organisationer med fælles bioetiske problemstillinger. Opbygning af virtuelle netværk, evt. gennem BioLogue, MVA
- Nye kurser, evt. ved brancheorganisationer

Anbefaling 4

Det anbefales, at virksomhederne synliggør bioetiske problemstillinger gennem balanceret ekstern kommunikation.

Baggrund/formål

Der er bl.a. fra investorside et behov for synliggørelse af systemer til proaktiv og balanceret ekstern kommunikation/handling i forhold til etiske dilemmaer

Handling/adressat

- Virksomheden bør lade håndteringen af bioetiske problemstillinger være en del af missionstatement (jf. bestemmelser i årsregnskabsloven)
- Evt. branchekodeks

Anbefaling 5

Det anbefales at udvikle redskaber, der i videst muligt omfang sikrer, at de bioetiske krav, man stiller til sig selv, som minimum også afspejles i hele værdikæden.

Baggrund/formål

Der er behov for etablering af interne systemer til opsamling og dokumentation om bioetiske forhold ved aktører i værdikæden.

Handling/adressat

Virksomhederne og institutionerne.

Inspirationsoplæg workshop 1

Bioetiske værktøjer. Hvorfor? Hvordan? Hvem?

af Klemens Kappel, Københavns Universitet
og Claus Frier, Novozymes A/S

Oplægget angiver blot en række refleksioner vedrørende bioetiske værktøjer. Resultatet af drøftelserne på workshoppen skal ikke foregribes, og det er heller ikke meningen, at alle de emner, der nævnes i nærværende papir skal diskuteres på workshoppen.

Lad os indledningsvist sige, at et bioetisk værktøj er et sæt af nogenlunde operationaliserbare retninglinjer og procedurer som en organisation, der på den ene eller den anden måde beskæftiger sig med bioteknologi (f.eks. en virksomhed, en investor eller en forskningsinstitution) kan bruge til at afgøre, om en given praksis eller et produkt er etisk acceptabelt, eller til at kaste lys over det.

I workshop 1 vil vi i diskutere om, og i givet fald hvordan, det kan lade sig gøre at lave et værktøj, der for det første hjælper virksomhederne/forskningsinstitutionerne med at identificere hvilke etiske og samfundsmæssige spørgsmål og dilemmaer, der har betydning for virksomheden/institutionen. Og for det andet hjælper med at analysere disse problemstillinger og tilvejebringe et kvalificeret grundlag for personer i virksomheden/institutionen, der skal tage beslutninger på området. Med andre ord, hvordan når vi hele raden rundt og får identificeret alle de relevante bioetiske dilemmaer, og hvordan får vi taget nogle kvalificerede beslutninger på baggrund heraf?

Parallelt hermed vil de to øvrige workshops beskæftige sig med henholdsvis dialogen med aktørerne og hvordan beslutningerne og arbejdet i øvrigt med disse problemstillinger implementeres i organisationen, verificeres og evt. kommunikeres ud til omverdenen.

1. Hvad skal man med et bioetisk værktøj?

Hvad er formålet eller det hensigtsmæssige ved at have et bioetisk værktøj? Hvilke behov og hvis behov skal et værktøj imødekomme? Er det overhovedet en god ide? Kan man opnå det samme eller et bedre resultat ved blot at opfordre til eftertanke? Skal problemerne hellere tackles ved lovgivning? Eller er der slet ikke noget problem at løse? Og, meget a propos, findes der allerede værktøjer, som bare kan tages i brug?

Her er nogle grunde, som måske kunne tale for at udvikle et bioetisk værktøj (eller bruge det, hvis det allerede findes):

Befolkningens skepsis. Det er almindeligt at antage, at der er en betydelig skepsis i befolkningen overfor i det mindste nogle former for bioteknologi. Kan et bioetisk værktøj mindske befolkningens skepsis (hvis der er en)? Eller skal det snarere tjene til at mindske politikeres frygt for, hvad de tror, er en dyb folkelig skepsis? Hvis der er en folkelig skepsis, er det så troligt, at et bioetisk værktøj vil tjene til at dæmpe den? Hvordan præcis skal det foregå?

Åbenhed og mistillid. Det er måske værd at overveje følgende. Hvis problemet er folkelig mistillid til bioteknologisk forskning og industri, så vil oplysning eller selvdeklaration af etiske guidelines måske ikke gøre den store forskel. Men åbenhed vil: hvis der er en meget høj grad af transparens i det, virksomheder og forskningsinstitutioner gør, så vil alle ved selvsyn kunne konstatere, at der ikke er skjulte dagsordener eller motiver, der ikke tåler dagens lys. Er alt, hvad der er brug for, dermed åbenhed?

Ønske om at gøre det rigtige. Overordnet er der (vel?) et ønske fra virksomheder, medarbejdere og ejerkreds om at gøre det rigtige. Men det er her som andre steder kontroversielt, hvad der er rigtigt at gøre. Et værktøj kunne være en hjælp, hvis det kan vise vejen.

Forebyggelse af kritik og negativ omtale. Et afledt ønske om at undgå kritik og negativ omtale, samt at gøre virksomheden attraktiv for medarbejdere (bemærk, at de to hensyn ikke er identiske). Igen kunne man forestille sig, at et bioetisk værktøj kunne identificere potentielle kritikpunkter, eller praksisser, der kan lede til negativ omtale, før de blev relevante, så at sige, dvs. før en kritisabel praksis havde fået lov til at udvikle sig.

Arbejdsdeling. Givet at man i en virksomhed ønsker at underkaste produkter, praksisser mv. en eller anden form for etisk refleksion, så kan specialiseringshensyn tale for et værktøj: det er enklere, hvis der er en form for instrument, der kan afklare, om alle relevante hensyn er dækket ind. Givet den uenighed, der er i nogle dele af bioetik-diskussionerne, vil det ikke være nemt blot at sikre sig, at alle hensyn er taget i betragtning, hvis man blot giver sig i kast med uformelle og uskoledede refleksioner. Et passende værktøj ville måske kunne være nyttigt, hvis det ideelt set kunne levere følgende: når man har gennemgået tjeklisten, så er man rimeligt sikker på, at alt, der bør tages i betragtning, er taget i betragtning.

Koordinationsproblemer. Hvis det at tage etiske hensyn alt andet lige svækker konkurrenceevnen, så vil der være en tendens til, at det kun sker, hvis hele brancher underkaster sig nogenlunde de samme hensyn. Kan det lade sig gøre? Det er langt fra sikkert, bla. fordi virksomheder konkurrerer globalt. Men det er på den anden side også nærliggende at tro, at uden et fælles værktøj, så kan koordinationsproblemer ikke undgås (forudsat at det at have en høj etisk profil på dette område faktisk svækker konkurrenceevnen). Et værktøj kan være et element i en løsning af et koordinationsproblem, omend det næppe i sig selv er tilstrækkeligt.

Konsensusdannelse. Et værktøj kan i sig selv være konsensussskabende (uanset om det er en konsensus, der skabes af rationelle grunde eller ej).

Dvs. bare det, at et værktøj introduceres og bruges bevirker, at der i praksis opstår en betydelig grad af enighed om, hvad der er rigtigt og forkert at gøre i en lang række situationer.

Legitimitetsdannelse. Et værktøj kan i sig selv være legitimitetsskabende: hvis et værktøj nyder en passende respektabilitet i offentligheden (f.eks. som følge af blåstempling fra myndigheder, NGOer og brancheorganisationer), så vil det, at man følger disse retninglinjer/bruger instrumentet kunne tjene til at gøre ens handlinger legitime i kritikeres øjne (også selvom samme kritikere måske mener, at værktøjet faktisk slet ikke er ideelt).

Forbedring af praksis. Set fra offentlighedens synsvinkel kunne det være en god ting med et bioetisk værktøj, hvis det faktisk fører til, at virksomheder handler mere ansvarligt end de ellers ville have gjort. Men her er nogle faktuelle præmisser, som er vanskelige at vide noget konkret om. Det er ikke en given sag, at de relevante organisationer faktisk er specielt uansvarlige. Dermed er det heller ikke en given sag, at der set fra offentlighedens synsvinkel er dette behov for, at der er et bioetisk værktøj.

Fordele i forhold til lovgivning. Nogle af de formål, som et bioetisk værktøj (måske) kan opfylde, kan (måske) i et vist omfang også opnås med lovgivning, eller ved, at virksomheder udvikler normer og værdier, som på mere uformel måde regulerer deres adfærd. Men på den anden side kunne man forestille sig en række grunde til at formode, at dette ikke vil være nok.

Lovgivningsmagten kan være tilbageholdende med kontroversiel etisk motiveret lovgivning. Der kan derfor være situationer, hvor praksisser er tilladte, men ifølge nogle alligevel stærkt uetiske og dermed (for dem) kritisable. Et lignende forhold er, at lovgivningen af indlysende bureau-

kratiske grunde halter efter den teknologiske udvikling (i nogle tilfælde i det mindste: andre praksisser er blevet forbudt længe inden de er blevet forskningsmæssigt eller kommercielt interessante, hvis de nogensinde bliver det).

Det kan være en strategisk fordel for en virksomhed eller en branche at regulere disse ting på anden måde end ved lovgivning, fordi det kan være mere fleksibelt (afhængigt, naturligvis, af hvordan instrumentet ser ud), og fordi man så har mere indflydelse på tingene. Måske kan man i højere grad sætte en dagsorden for hvilke spørgsmål, der skal diskuteres, og hvilke normer, der er de centrale.

Hvad taler imod at have et bioetisk værktøj? Er det en masse besvær til ingen nytte? Fører det til manglende ansvarlighed eller til, at vi holder op med at tænke os om? Er det en instrumentalisering af etik? Er det blot et markedsføringstrick?

2. Hvordan skal et værktøj se ud? Hvad skal det kunne? Hvilke krav skal det leve op til?

Et forslag til et overordnet sigte med et bioetisk værktøj kunne være:

Et værktøj skal (proaktivt) kunne identificere og prioritere de etiske og samfundsmæssige forhold, der har betydning for virksomhedens og forskningsinstitutionens drift og udvikling og herigennem kvalificere grundlaget for virksomhedens beslutninger og politikker.

Det kan også være instruktivt at tænke på et bioetisk værktøj i analogi til et computerprogram, der jo designs ud fra nogle kravspecifikationer. Hvilke kravspecifikationer kunne man forestille sig? Her er nogle forslag til diskussion:

Generelle kravspecifikationer:

- (1) Anvendelighed på et bredt spektrum af praksisser, produkter, målsætninger mv. i bioteknologisk forskning og udvikling. Det må ikke være bundet til specifik tid, sted eller kultur.
- (2) Anvendelighed på tværs af forskellige personer, forskellige typer virksomheder, forskningsinstitutioner.
- (3) Operationaliserbarhed til et vist niveau
- (4) Transparens: det skal være gennemskeligt for offentligheden, hvordan instrumentet virker, hvilke værdier, det baseres på mv.
- (5) Videnskabelig robusthed: skal ikke være i konflikt med forskning og ekspertise på de relevante juridiske, etiske og naturvidenskabelige områder.
- (6) Kobling til national og international lovgivning, konventioner mv.
- (7) Skal kunne fungere i situationer med normativt vacuum, dissensus eller videnskabelig uenighed både om faktuelle og normative spørgsmål.
- (8) Skal genere social accept/afværge folkelig utilfredshed
- (9) Skal inddrage relevante interessenter.

Ingen af disse krav er selvindlysende. Mange grunde kan tale for og imod hver af disse ting. F.eks. kan (8) hævdes at være alt for ambitiøs, ligesom (7) kan være vanskelig at leve op til, særligt hvis man også kræver, at resultatet skal nyde generel accept. Man kan spørge hvad pointen med (2) er: hvorfor er det en god ting, at mange forskellige institutioner kan anvende det samme instrument? Kan det ikke være lige meget? Det samme spørgsmål kan stilles til (1): hvorfor et universalinstrument? Og måske er det helt andre generelle krav, man skal stille?

Man kan også karakterisere et bioetisk værktøj ved at opstille specifikationer for hvilke input og output, det skal kunne håndtere:

En simpel form kunne være følgende:

Input Et produkt eller en praksis

Output Et stempel hvorvidt det relevante produkt/praksis er acceptabelt eller ej, f.eks. med henvisning til hvilke normer/procedurer afgørelsen hviler på.

Men det er blot en variant. Der er mange andre muligheder. En mere ambitiøs form er f.eks. følgende

Input En dagligspraglig beskrivelse af et problem (f.eks. en praksis, der måske er krænkende, et produkt, der kan misbruges eller som er kontroversielt, eller en politik, der kan synes uetisk).

Output (a) En Klassifikation af problemet. Vores almindelige tale om etiske problemer er flertydig mellem en række forskellige ting. Udtrykket »etisk problem« refererer ofte til en af følgende ting:

- (1) det forhold, at en given praksis krænker en norm (f.eks. børnearbejde eller mishandling af dyr).
- (2) det forhold, at det er seriøst uafklaret om en given praksis krænker en norm (eks. gensplejset gær, aktiv dødshjælp)
- (3) det forhold, at praksis er forbundet med et dilemma, så det kan være svært at undgå at krænke en eller flere normer uanset hvad man gør (f.eks. smertefulde dyreforsøg)
- (4) det forhold, at en given praksis er upopulær.

På baggrund af klassifikationen vil der være en række typiske generelle reaktionsmuligheder, f.eks. følgende:

ved 1: en praksisændring.

ved 2: en stillingtagen (f.eks. i form af udsagn som »vi mener, at gensplejset gær ikke er etisk problematisk, bla. fordi vi ikke deler den opfattelse, at det i sig selv er forkert at ændre på disse dele af naturen«)

ved 3: en praksisændring og/eller en stillingtagen (f.eks. mener vi, at praksis sådan og sådan alt taget i betragtning er acceptabel, fordi fordelene opvejer ulemperne«)

ved 4: en praksisændring, et etisk forsvar.

(b) For et givent svar på et problem, skal systemet kunne sige, om det er et acceptabelt svar eller ej (instrumentet behøver ikke selv at kunne genere svar)

(c) For et givent problem skal systemet kunne angive de vigtigste begrundelser for kategoriseringen af problemet, samt principper/procedurer for at vurdere mulige reaktioner på problemet.

Endnu en måde at karakterisere bioetiske værktøjer på er at se på, hvilke komponenter, de er eller kan være lavet af. Umiddelbart synes der at være to komponenter:

en angivelse af et sæt af normer, retninglinjer, principper, angivelse af værdier (normer specificeres direkte, eller ved at referere til principper mv. der formuleres andre steder).

en angivelse af et sæt af processer (procedurer): f.eks. interessentsamtaler, dialogmøder, komiteer, der træffer en afgørelse på grundlag af nogle retningslinjer, mv.

Er der andre komponenter, der kan indgå i et bioetisk værktøj?

3. Anbefalinger for værktøjer

Anbefalinger kan naturligvis have mange forskellige niveauer, adressater og emner. Her er nogle eksempler, der blot skal illustrere nogle af mulighederne:

- (1) Bioetiske værktøjer bør baseres på følgende etiske principper: [indholdsmæssig angivelse af principper].
- (2) Bioetiske værktøjer bør baseres på de til enhver tid generelt accepterede internationale normer og anbefalinger.
- (3) Bioetiske værktøjer bør give alle interessenter en stemme.
- (4) Bioetiske værktøjer bør være transparente med hensyn til deres værdigrundlag.

Eller anbefalinger kan f.eks. vedrøre hvem der skal benytte bioetiske værktøjer, hvad behovet er eller hvordan de skal laves:

- (5) Bioetiske værktøjer/et fælles bioetisk værktøj bør benyttes af alle/gøres tilgængeligt for alle organisationer, der beskæftiger sig med bioteknologi.
- (6) Udviklingen af et bioetisk værktøj bør overlades til industrien/bør stimuleres/forestås af det offentlige
- (7) Udviklingen af bioetiske værktøjer bør inddrage alle interesserede parter.

- (8) Der er et stort behov for/et behov for/ikke noget påtrængende behov for, at det udvikles bioetiske værktøjer/et standardiseret bioetisk værktøj.

Man kan også forestille sig anbefalinger vedr. institutionelle forhold f.eks.

- (9) Der bør skabes et bedre link eller et forum mellem etikkerne og samfundsforskernes identifikation af etiske og samfundsmæssige problemer og de bioteknologiske virksomheder og forskningsinstitutioner.

Eksisterende projekter om etiske redskaber

Der findes forskellige eksempler på etiske værktøjer og lignende.

Se f.eks. følgende links:

BioTIKs arbejde med et bioetisk værktøj:

<http://www.biotik.dk/bvv/>

EU-projekt om bioetiske teknologivurderingsværktøjer:

<http://www.ethicalbiotatools.wur.nl/>

De norske videnskabetiske komitéers arbejde med bioetiske værktøjer:

<http://www.etikkom.no/Etikk-torget/verktoykasse>

Inspirationsoplæg workshop 2

Rammer for Dialog med Interessenterne

af Hanne Gürtler, Living United Consult
og Maja Horst, Copenhagen Business School

På hvilken måde kan bioteknologiske virksomheder og offentlige forskningsinstitutioner indgå i en konstruktiv dialog med sine interessenter om bioetiske emner?

Den bioteknologiske udvikling rejser i dag en række bioetiske spørgsmål og dilemmaer, som er kilden til bekymring i store dele af befolkningen. Brugen af bioteknologi bliver mange steder i offentligheden betragtet som et kontroversielt emne både på sundheds- og landbrugsområdet. En åben debat og dialog anses derfor af mange som helt centralt for en etisk ansvarlig udvikling indenfor bioteknologien.

Selvom de fleste virksomheder og forskningsinstitutioner i dag erkender, at de har en forpligtigelse til at bidrage til en åben debat og dialog om de mange etiske spørgsmål, som de nye teknologier rejser, står mange vaklende overfor, hvordan en konstruktiv dialog om etiske spørgsmål håndteres i praksis.

Hvad er dialog?

For at de enkelte virksomheder, forskningsinstitutioner og forskere kan bidrage til en konstruktiv dialog om de etiske aspekter af bioteknologien, er det vigtigt, at der i samfundet som helhed er enighed om hvad der forstås ved dialog, hvad dialog indebærer, og hvad formålet med en dialog er.

Er formålet med en dialog at skabe en teknologisk udvikling, der er i harmoni med samfundets holdninger og værdier? Og dermed undgå polariseringer i samfundet? Er det en måde hvorpå virksomheder og forskningsinstitutioner kan opnå samfundsmæssig legitimitet?

Undersøgelser og erfaringen viser, at en åben dialog omkring de bioetiske problemstillinger kan være en god måde at opnå samfundsmæssig legitimitet på. På fødevarerområdet – gensplejede fødevarer, funktionelle fødevarer – har behovet for legitimitet måske været allermost tydeligt, men også i medicinalbranchen er en række emner genstand for offentlig bevågenhed. Universitetsforskere på bl.a. det plante-bioteknologiske område har mærket til betydningen af offentlig accept i form af nedskæringer af offentlige forskningsbevillinger til dette område.

Hvis danske bioteknologiske virksomheder og forskningsinstitutioner skal være på forkant med samfundets holdninger og krav til bioteknologisk forskning og udvikling, er det nødvendigt proaktivt at identificere de bioetiske problemstillinger og indgå i dialog med samfundets forskellige aktører om de etiske fordele og ulemper, der er ved et givent bioteknologisk produkt.

En proaktiv dialog med offentligheden kan dels bidrage til at tage brodden af den folkelige mistro, og dels bibringe virksomheden eller forskningsinstitutionen en værdifuld viden om de værdier og principper i befolkningen, som virksomhedens eller institutionens produkter og handlinger kan komme i konflikt med. Hermed kan virksomheden og institutionen på et langt tidligere tidspunkt foretage beslutninger om at undgå bestemte typer af aktiviteter eller produkter, som der ikke er samfundsmæssig opbakning til.

Etiske overvejelser ved bioteknologi behandles typisk i medierne, ved høringer og gennem udvalgsarbejder, hvor forskellige interessenters synspunkter diskuteres. Er deltagelse i sådanne tiltag at opfatte som dialog? Hvilke dialogformer kan og bør anvendes?

Hvem er interessenterne?

Målgruppen for dialogen er virksomhedens eller forskningsinstitutionens interessenter. Men hvordan defineres interessenterne og hvordan skal den enkelte virksomhed, forskningsinstitution og forsker forholde sig til disse. Der er i dag stor forskel på hvordan forskellige virksomheder og forskningsinstitutioner definerer og forholder sig til deres interessenter. For nogle er interessenter udelukkende kunderne, medarbejderne og aktionærerne, mens andre i varierende omfang også har set en fordel af, eller følt en forpligtelse til, at inddrage bredere grupper, såsom lokalsamfundet, NGO'er og offentligheden.

Hvem er hovedaktørerne og hvad er deres roller?

Hvem er hovedaktørerne, når virksomheder og forskningsinstitutioner skal indgå i dialog med deres interessenter? Er det kommunikationsmedarbejdere eller de enkelte forskere i virksomhederne eller på forskningsinstitutionerne, der forestår dialogen? Foregår dialogen direkte mellem forskeren eller virksomheden/institutionen og dennes interessenter eller sker den gennem medierne og andre formidlingsinstitutioner? Ethiske overvejelser ved bioteknologi behandles typisk i medierne, ved høringer og gennem udvalgsarbejder hvor forskellige interessents synspunkter diskuteres. Hvilken rolle spiller de politiske organer og medierne for virksomhedernes og forskningsinstitutionernes dialog? Hvilke aktører er vigtige for at opnå en konstruktiv dialog, og hvilken rolle bør de forskellige aktører have?

Hvad er forudsætningerne for en konstruktiv dialog?

Åbenhed, gennemsigtighed, respekt, imødekommenhed, ydmyghed og formidling af viden fremføres ofte som forudsætninger for en konstruktiv dialog. Men hvordan imødekommes dette i praksis?

Hvilke værktøjer og virkemidler er nødvendige og gælder der særlige vilkår i tilfældet *bioetiske* dilemmaer – fx i forhold til hvor langt man kan komme henimod gensidig respekt og forståelse vha. dialog?

Er det nødvendigt på forhånd at kende de forskellige samfundsgruppers forventninger til virksomheden eller forskningsinstitutionen, og hvad de forstår ved begreber som åbenhed, ansvarlighed og dialog?

Den øgede opmærksomhed fra interessenterne side gør det vigtigt, at både bioteknologisk virksomheder og forskningsinstitutionerne er gennemsigtige og ansvarlige – og ofte på områder, som ikke tidligere har haft deres bevågenhed. Samtidig er det vigtigt at virksomheder og forskningsinstitutioner anlægger et helhedssyn på forholdet til interessenterne, som i dag forventer ikke blot at blive informeret, men også kræver at blive inddraget i en dialog om forhold, der har betydning for dem. Det fremføres ofte at virksomheder, der ikke indgår i en dialog med deres interessenter kan miste deres forretningsgrundlag. Dialog ses af nogle som en mulighed for at lære, en mulighed for at undgå fejltagelser og for at udvikle sin forretning på en bæredygtig måde.

For en række bioteknologiske produkttyper viser de hidtidige erfaringer, at en offentlig accept forudsætter, at virksomhederne og forskerne indgår i en åben dialog med interessenterne om bl.a. perspektiver, samfundsnytte og risici ved disse anvendelser. Dette gælder i særdeles området bioteknologiske fødevarer, hvor fødevarerindustrien i november 2004 meldte ud, at der var behov for en belysning af de etiske aspekter, en kvalificering af rammerne for debatten mellem de forskellige aktører (bl.a. forbrugere, forskere og den bioteknologiske industri), og en bedre forståelse af de principper og værdier, der ligger til grund for de forskellige opfattelser og holdninger. Baggrunden herfor er bl.a. undersøgelser, der viser, at der

eksisterer en kløft af gensidig mistillid og af misforståelser imellem de bioteknologiske forskere og befolkningen.

Hvad er udfordringerne?

For den enkelte forsker i virksomhederne eller på forskningsinstitutionerne kan det være svært at formidle sin indsigt og generelt at indgå i en konstruktiv dialog med andre grupper i samfundet. Bioteknologien og dens mange nye muligheder er vanskelige emner at forstå og dermed værdsætte for befolkningen som helhed. Der er derfor i dag en øget erkendelse af behovet for udviklingen af informationsmateriale, som egner sig til formidling og dialog med samfundets mange forskellige interessenter.

En bred accept i befolkningen af anvendelsen af moderne bioteknologi forudsætter, at befolkningen er velinformeret om fordele og ulemper. Samfundets tekniske forståelse af bioteknologi er imidlertid ikke særlig stor, og man taler sjældent det samme sprog i diskussionen om bioetiske spørgsmål.

Er der behov for et fælles begrebssæt, når og hvis bioetiske spørgsmål diskuteres i samfundet?

Hvordan kan bioteknologiske virksomheder og forskningsinstitutionerne bliver bedre til at kommunikere med og involvere andre samfundsgrupper (fx offentligheden, politikerne, NGO'er, etc.)? Under hvilke forhold kan en dialog bedst løse de nævnte problemer på en realistisk måde? Er det overhovedet muligt i et pluralistisk samfund at opnå en konsensus, der indfrier interessenternes forventninger til virksomhederne og forskningsinstitutionerne, men stadigvæk tillader virksomhederne og institutionerne at forske og udvikle nye produkter?

Offentlige debatter er ofte præget af polarisering, gensidig mistro og misforståelser. På sundhedsområdet skaber visse emner ambivalens i befolkningen, såsom dyreforsøg, kloning og patentering af DNA, gentterapi og stamcelle terapi. På fødevarerområdet har vi i EU set en negativ offentlig stemning udmønte sig i en restriktiv lovgivning. Undersøgelser indikerer, at mistroen bl.a. skyldes, at lovgivningen aldrig har været gearret til at håndtere de bekymringer i befolkningen, som drejede sig om etiske forhold. I USA har etiske forbehold overfor især fosterstamceller medført et restriktivt politisk klima på dette område.

I Danmark har vi et særlig godt udgangspunkt for at oprette gode fora for dialog, fordi vi på den ene side har tradition for kritisk, konstruktiv dialog og på den anden side har nogle virksomheder der er gået forrest i forhold til at skabe en sådan dialog.

På hvilke vilkår kan en sådan dialog mest konstruktivt finde sted – forudsætter dialogen fx et bestemt teknisk niveau? Er udfordringerne for dialog de samme for fødevarer- og lægemiddelindustrien henholdsvis grund- og anvendelsesforskningen?

- Hvilke emner og interessenter er relevante?
- Hvad er realistiske succeskriterier for dialogen mellem en virksomhed eller forskningsinstitution og dens interessenter?
- Hvilke private eller offentlige fora for dialog kan virksomheden eller institutionen bruge?
- Hvilke konkrete dialogformer vil være mest velegnede, og hvad kræver disse konkret (fx indsigt, ressourcer, organisering)?
- Hvordan skabes en dialog som bygger på gensidig respekt og tillid?
- Hvordan kan dialog fordre en demokratisk og vidensbaseret beslutningsproces?

Inspirationsoplæg workshop 3

Forankring i organisationen

af Peter Schaarup, Skov- og Naturstyrelsen
og Helle Bank Jørgensen, PricewaterhouseCoopers

- Hvordan undgås politisering og polarisering?
- Hvordan øges befolkningens faktuelle viden?
- Hvordan sikres en enkel, nærværende og forståelig formidling af bioteknologien og de dertil knyttede bioetiske emner og dilemmaer?

Hvilke tiltag kan anbefales?

En række virksomheder, forskningsinstitutioner og forskere har gennem årene indgået i dialog med deres forskellige interessenter om bioetiske emner. Hvilke erfaringer har de forskellige gjort, og hvilke tiltag kan anbefales for at imødekomme de forskellige udfordringer, som virksomhederne, forskningsinstitutionerne og de enkelte forskere står overfor, når de skal indgå i dialog med interessenterne om bioetiske problemstillinger?

Hvordan sikres en effektiv organisering og forankring af arbejdet med etik i den enkelte organisation?

Den konkrete organisering af arbejdet med etiske problemstillinger inden for bioteknologisk forskning og udvikling rummer en række udfordringer. Visse bioteknologiske virksomheder har forsøgt sig med opbygningen af en egentlig formel og proaktiv organisering af arbejdet med bioetiske problemstillinger. Længst størsteparten af især de mindre virksomheder har imidlertid kun en mere ad hoc og reaktiv tilgang til disse problemstillinger. Inden for den offentlige bioteknologiske forskning har de seneste års debat om etiske og samfundsmæssige emner sat sit præg på forskningen. Dog viser bl.a. en undersøgelse fra KVL, at institutternes og forskernes egne refleksioner omkring disse problemstillinger i hvert fald på planteområdet stadig befinder sig på et relativt jomfrueligt stade.

Da de specifikke bioetiske problemstillinger spiller en rolle for virksomhedens/institutionens forskning og produktudvikling, rejser dette en række problemstillinger i forhold til organiseringen af arbejdet og herunder overvindelse af de mulige barrierer.

En tilstrækkelig håndtering af disse problemstillinger kræver, at de organisatoriske forhold er på plads. Det indebærer som udgangspunkt en ledelsesmæssig opbakning. Endvidere kræver det, at der i forhold til forskerne og andre medarbejdere skal være en række motiverende faktorer, og at de nødvendige kompetencer er til stede i organisationen.

Hvis virksomheden vælger at håndtere problemstillingerne mere kontinuerligt, melder spørgsmålene sig om verifikation af arbejdet i forhold til virksomheden internt og i forhold til en eventuel ekstern afrapportering.

I den forbindelse spiller virksomhedens størrelse naturligvis en afgørende rolle. Både i forhold til tilstedeværelsen af de nødvendige kompetencer og behovet for mere formaliserede sags- og organisatoriske strukturer. Dertil kommer spørgsmålet om, hvorvidt det drejer sig om en privat virksomhed, eller om det er offentlig forskning.

På workshoppen påregner vi i forlængelse heraf at drøfte følgende forhold, idet vi inden for hvert af forholdene vil diskutere, om der er særlige forhold, der gælder for: små og mellemstore virksomheder, større virksomheder og offentlige forskningsinstitutioner.

1. Sikring af ledelsens opbakning og skabelse af motiverende faktorer

I forhold til den konkrete implementering og forankring af ledelsessystem i organisationen findes et utal af forskellige managementsystemer. I den forbindelse kan der, når det gælder implementering af ikke-finansielle forhold i virksomhedens forretnings- og udviklingsstrategi, benyttes en række redskaber såsom »balanced scorecard« og »business excellence«.

Men hvad er de konkrete erfaringer med at motivere f.eks. naturvidenskabeligt uddannede medarbejderne til at arbejde seriøst med etiske og samfundsmæssige problemstillinger, der kan udgøre en barriere for deres frie forskning.

Hvornår i forsknings- og udviklingscyklen giver det mening at integrere etiske og samfundsmæssige problemstillinger.

Hvilke erfaringer er der med at foretage en dialog om værdier, dilemmaer og mål, og i hvor høj grad er det et element, der skaber ejerskab til arbejdet med bioetik i alle dele af organisationen.

2. Kompetencer og uddannelsesbehov

Ofte har specielt mindre virksomheder ganske få ressourcer og kompetencer til at tage hånd om etiske og samfundsmæssige problemstillinger.

- Hvordan får vi dækket dette kompetencespænd?
- Hvad er erfaringerne med etablering af konkrete tværfaglige samarbejdsprojekter internt i virksomheder og forskningsinstitutioner, hvor etiske og samfundsmæssige betragtninger integreres direkte i forskningen?

3. Eksterne relationer – leverandører/samarbejdspartnere

Leverandørernes etiske forhold kan have stor betydning for virksomhedens omdømme. Ligesom de etiske forhold hos samarbejdspartnerne i offentlige projekter kan få politiske og omdømmemæssige implikationer.

- I hvor høj grad spiller dette i praksis en rolle?
- Hvordan sikres, at ens leverandører og samarbejdspartnere lever op til etiske kriterier, f.eks. i forbindelse med outsourcing af dyreforsøg og kliniske forsøg?
- Hvilke informationsstrømme og kontraktmæssige forhold er i givet fald relevante?

4. Behov for at opstille mål og fastsætte indikatorer

Hvis virksomheden/institutionen beslutter mere systematisk at arbejde med bioetiske forhold, er det relevant at se på, i hvor høj grad det kan lade sig gøre at opstille mål og fastsætte indikatorer for arbejdet, som kan verificeres af en ekstern part.

- Hvordan gøres dette, og hvad er de praktiske erfaringer?

5. Ekstern rapportering og behovet for standardisering

Til spørgsmålet om systematisk arbejde og ekstern verifikation hører overvejselsen om at lave en egentlig ekstern afrapportering til kunder og

investorer. For offentlig forskning kan dette rumme en forskningspolitisk dimension i forhold til markedsføring af resultater til bevillingsgivere.

- Hvad er behovet set fra både virksomhed, investorer og kunder?
- Er der et behov for nye afrapporteringsstandarder, eller er der rigeligt i forvejen?
- Hvor og hvordan skal der rapporteres?

Deltagerliste – ekspertworkshop

Bioetik, tak! – *men hvordan?*

Ekspertworkshop om bioetiske redskaber i forskning og industri

15. juni kl. 9.00 – 16.00

Sted: PricewaterhouseCoopers, Strandvejen 44, 2900 Hellerup

Arrangør: BioCampus (København Universitet) og de tværministerielle

BioTIK-initiativer (BioTIK.dk)

Workshop 1

Udviklingen af et bioetisk analyseværktøj

Workshopledere:

Claus Frier (Novozymes) og Klemens Kappel (Københavns Universitet)

Søren Hjuler Vogelsang (Corporate Social Responsibility, Danisco)

Karoline Sidemann Brinch (dyrlæge, Novozymes)

Jørgen Nedergaard Larsen (seniorforsker, ALK Abelló)

Jesper Lassen (holdningsforsker, KVL)

Klaus Høyer (antropolog, Folkesundhedsvidenskab)

Julie Sommerlund (adjunkt, Handelshøjskolen i København)

Jacob Dahl Rendtorff (etiker, Roskilde Universitetscenter)

Thomas Søbirk Petersen (etiker, Roskilde Universitetscenter)

Peter E. Nielsen (genetisk terapi, Institut for Medicinsk Biokemi og Genetik, KU)

Berit Faber (sekretariatschef, Det Ethiske Råd)

Anett Weber (projektleder, Dyrenes Beskyttelse)

Klaus Tuxen (specialkonsulent, Lægemedel Industriforeningen)

Elias Zafirakos (BioLogue, Københavns Universitet)

Anita Thyrsted (Patent- og varemærkestyrelsen)

Stine Djørup (etiker, Københavns Universitet)

Nicolai Peitersen (direktør, Actics Ltd.)

Workshop 2

Dialog med interessenterne

Workshopledere:

Maja Horst (Handelshøjskolen i København)

og Hanne Gürtler (Living United Consult)

Elin Schmidt (Corporate Social Responsibility, Novo Nordisk)

Lone Ottesen (medical director, Astrazeneca)

Lise Backer (Institut for Organisation og Arbejdssociologi, Handelshøjskolen)

Alexander Peitersen (direktør, kommunikationsfirmaet Publicis/Reputation)

Thomas Breck (sekretariatschef, Informationscenteret for Miljø og Sundhed)

Lone Frank (videnskabsjournalist, Weekendavisen)

Lene Düwel (kommunikationsmedarbejder, Københavns Universitet)

Lars Mathiasen (videnskabsjournalist, Høyer og Mathiasen)

Anders Schroll (Kommunikationsafdelingen, Lundbeck)

June Starling (kommunikationsfirmaet Communiqué)

Claus Yding Andersen (stamcelleforsker, Rigshospitalet)

Bjørn Quistorff (Institut for Medicinsk Biokemi og Genetik, KU)

Jan Egebjerg (Molecular Neurobiology, Lundbeck)

Jesper Grolin (e-Parliament og tidligere Greenpeace International)
Ida Leisner (projektleder, Teknologirådet)

Workshop 3 Forankring i organisationen

Workshopledere: Helle Bank Jørgensen (PricewaterhouseCoopers)
og Peter Schaarup (Skov- og Naturstyrelsen/BioTIK)

Lise Holst (bioetik chef, Novo Nordisk)
Ole Kirkelund (The Copenhagen Centre)
Anita Mac (Inst. f. Samfundsvidenskab og erhvervsøkonomi, RUC)
Jesper Norus (Handelshøjskolen i København)

Lisbeth Knudsen (toxikolog, Københavns Universitet)
Kristian Borch (Forskningscenter RISØ)
Lars Peder Haahr (divisional director, Drug Development Management, Lundbeck)
Ole Madsen (stamcelleforsker, Hagedorn Institut, Novo Nordisk)
Niels Grønnet (institutleder, Inst. for medicinsk biokemi og genetik, KU)
Michael Gjedde Palmgren (institutleder, Institut for Plantebiologi, og medlem af Etisk Udvalg, KVL)
Jens Houe Thomsen (Finansanalytikerforeningen)
Hanne Hillman (Bank Invest)
Sigurd Lauridsen (etiker, erhvers-phd, Astrazeneca)
Maibritt Agger (Dansk Standard)

Deltagerliste – konference

Bioetik, tak! – *men hvordan?*

En konference om bioetiske redskaber i forskning og industri

Arrangeret af BioCampus og BioTIK.dk – PricewaterhouseCoopers 16. juni 2005

TILMELDTE

Navn

Kristin Abel
Charlotte Asgaard Andersen
Claus H. Andersen
Ida-Elisabeth Andersen
Morten Andreasen
Kenneth Aukdal
Gert Balling
Kirsten Bang Lejbølle
Nasreen Begum
Inge Berg Hansen
Christian Bisgaard
Mogens Bisgaard
Mai Bjerg
Marianne Blaszkewicz
Andreas Blicher
Signe Lützen Bonde
Karoline Sidelmann Brinch
Carl-Henrik Brogren
Helene Buren
Camilla Marie Bünger
Andreas Christensen
Matthew Delany
Stine Djørup

Villy Dyhr
Mikael Elander
Naomi Elkington
Jarne Elleholm
Hanne Engstrøm
Hasse Ferrold
Bent Foltmann
Fredrik Fredh

Titel

Sektionleder
Cand. Mag.
Consortium manager
Projektleder
Fuldmægtig
Kommunikationskonsulent
Specialkonsulent
Ledig Cand. agro., Ph.D.
Stud.scient.
Konsulent, lic.techn.
Advokat
PR-konsulent
Konsulent
Korrespondent/sekretær
Kandidat studerende
Fuldmægtig
Dyrlæge
BioCampus forskningskoordinator, lektor
Studerende
Research Scientist, Ph.D student
Hr.
Assistant Investment Officer
Studerende

Afdelingschef
Research Scientist
Agronom
Business Angel
Kritisk/opmærksom forbruger
Director
Professor Emeritus
M.Sc. Bioengineering

Firma/Institution

H. Lundbeck A/S
Københavns Universitet
Plant Biotech Denmark
Teknologirådet
Københavns Universitet
Novozymes
DTU, Forskning og Innovation

Danmarks Farmaceutiske Højskole

Ret & Råd
KONKRET
Det Europæiske Miljøagentur
Udenrigsministeriet
Københavns Universitet
RUC
Novozymes
Københavns Universitet
RUC
Poalis A/S
IT Universitetet
UK Trade & Investment
Københavns Universitet, Inst. For Filosofi,
Pædagogik og Retorik
Forbrugerrådet
H. Lundbeck A/S
Living United
Bracifae

International Club Copenhagen
KU, Inst. Molekylær Biologi & Fysiologi

Navn

Claus Frier
Janus Friis
Line Friis
Britta Gavnholt
Sanne Gram-Nielsen
Niels Græm
Hanne Gürtler
Dorte Hammelev
Anne Hansen
Annegrethe Hansen
Bent Hansen
Hanne Boskov Hansen
Morten Bagge Hansen
Tom Børsen Hansen
Mette Hartlev
Louise Hegner

Nanna Heinz
Kristian Helmer Petersen
Lise Henriksen
Gitte Holm Rove
Heidi Holst
Lise Holst
Maja Horst

Niels Hougaard
Klaus Høyer
Mette Jensen
Morten Jensen
Lone Køhler Jessen
Morten Ebbe Juul Nielsen
Helle Jørgensen
Helle Bank Jørgensen
Lise Juel Jørgensen
Lone G.M. Jørgensen
Steffen Jørgensen
Tina Jørgensen

Titel

Novozymes A/S (konferencens følgegruppe)
Speciale studerende - BioCampus
Forlagsredaktør
Patentkonsulent
Forsøgsdyrsveterinær
Laboratoriechef, dr.med.
Konsulent
Lektor
Studerende
Forskningsmedarbejder
Udviklingskonsulent
Bromatolog
Klinikchef
Forsker & underviser
Lektor, Jura
Karriererådgiver indenfor medicinal
og biotekbranchen
Redaktør af Kasketot
Gymnasielærer
Studerende
Molekylærbiolog
CRA
Bioetikchef
Adjunkt

Konsulent
Adjunkt
Biokemi specialestuderende
Principal Scientist
Kemiker
Post.doc.
Antropolog (nyuddannet, jobsøgende)
Statsautoriseret revisor
Arbejdsløs
Læge, dr med, forsker
Projektleder
Speciale studerende

Firma/Institution

Biocampus stipendiat / KU
Samfundslitteratur
Zacco Denmark A/S
H.Lundbeck A/S
Patologiafdelingen
Living United Consult (konferencens følgegruppe)
Frederiksberg HF kursus
KU
IPL, DTU
Diagnostisk Center, Rigshospitalet
Fødevarestyrelsen
H:S Blodbank
Center for Naturfilosofi og Videnskabsstudier
Københavns Universitet
Job Maker

Biologforbundet
Hjørring gymnasium og HF-kursus
Danmarks Farmaceutiske Universitet

Smerud Medical Research
Novo Nordisk A/S
Handelshøjskolen i København
(konferencens følgegruppe)
RHAM Fondsmæglerselskab
Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet
Kræftens Bekæmpelse
Novo Nordisk A/S
Statens Serum Institut
Roskilde Universitetscenter

PricewaterhouseCoopers (konferencens følgegruppe)

Laboratoriecentret, Vejle Sygehus
Corporate Project Mangement, H. Lundbeck
KU/ForskningscenterRisø

Navn

Charlotte Klinge
Manpreet Kaur
Ole Kirkelund
Erik Dahl Kjær
Victor Kjær
Else Marie Klærke
Karin Rose Kolding
Randi Lage Hansen
Lene Lange
Jørgen Nedergaard Larsen
Rikke Larsen
Sigurd Lauridsen
Morten Laursen
Kresten Lidsgaard
Peter Lindstrøm
Poul Lund
Johannes Lundin Brockdorff
Mett Marri Lægsgaard

Martin Liebing Madsen
Bjarne Mahler Schou
Line Matthiessen-Guyader
Anette Molbech
Anne Louise Mortensen

Jonas Egmos Mortensen
Karen Munch Mortensen
Martin Møller Boje Rasmussen
Rasmus Nelund
Morten Neubert
Bent Nielsen
Gunvor Nielsen
Linda Nielsen

Tine Nielsen
Michael Norup
Per Nygaard

Titel

Gentek-koordinator
Konsulent
Research Manager
Professor
Vicedirektør
Konsulent/bioanalytiker
Strategi og udvikling
Jurist
Forskningschef
Seniorforsker
Marketingmedarbejder
Erhvervsph.d
Safety Pharmacologist
Biolog
Chefanalytiker
Konsulent
Fuldmægtig
Psykolog, phd.-studerende

Researcher
Udviklingsdirektør

Kommunikationsrådgiver
Ekstern specialestuderende i

Projektmedarbejder
Fuldmægtig
Stud. Mag. Art. Phil.
Adm. Direktør
Projektleder R&D
Lektor
Specialkonsulent

Biokemiker
Lektor
Lektor

Firma/Institution

Novo Nordisk A/S Kommunikation
Scanpublisher Aps
The Copenhagen Centre
Skov & Landskab. KVL
Erhvervs- og Selskabsstyrelsen
dbio
Magistrenes a-kasse
Lægemiddelstyrelsen
Novozymes
Alk-Abelló A/S
Statens Serum Institut
AstraZeneca
H. Lundbeck A/S
EURAS
New Insight
HVCB (Hasegawa Visual Consulting Bureau)
Videnskabsministeriet
Center for Psykiatrisk Grundforskning
Århus Universitetshospital
New Insight
modus2
EU Kommissionen, Direktoratet for Forskning
gaia communications
KU og Lundbeck
biokemi på Lundbeck
Teknologirådet
Direktoratet for FødevarerErhverv
Institut for filosofi, Københavns Universitet
Pipeline Biotech
modus2
FaDB/Københavns VUC
Videnskabsministeriet
Rektor ved Københavns Universitet
og formand for BioTIKs følgegruppe
MBJ
Københavns Universitet
Københavns Universitet

Navn

Karin Nørgaard
Steen Olesen
Erik Elm Olsen
Hanne Olsen
Keld Olsen
Nina Ostenfeldt
Jan Ottesen
Lone Ottesen
Henrik K. Pedersen
Nicolai Peitersen
Susanne Petersen
Thomas Søbirk Petersen
Birgit Petersson
Dorte Puggaard
Bjørn Quistorff
Uffe Rasmussen
Cecilie Buch Rasmussen
Trine Reitz
Frits Ripperger
Peter Rossel

Janne Rothmar Herrmann
Malene Rowlandson
Lars. P. Ryder
Gitte Samsø
Bruno Sander Nielsen
Peter Sandøe
Peter Schaarup
Thormund Schmidt
Torben Skou
June Starling
Charlotte Stefansen
Birgitte Stokbro

Susanne Sund
Pernille Svane
Anja Svejgaard

Titel

Centerchefbioanalytiker
Biolog
Virksomhedsjurist
Adjunkt
Civilingeniør
Afdelingsleder
Afdelingsleder
Medical Director
Civilingeniør
Direktør
Cand.scient.
Post.doc.
Lektor
Cand. scient
Professor
Miljøchef
Uddannelseskonsulent
Adjunkt
Sekretariatsleder
Lektor

Ph.d. studerende
Ph.D stipendiat
Seniorimmunolog, cand.scient.
Underviser

Formand, Dyreetisk Råd

Videnskabsjournalist
Adjunkt

Studerende, filosofi
HF-lærer, stud. scient. i biologi
m. italiensk som bifag
Adjunkt
Kemiker
Kommunikationskoordinator

Firma/Institution

Rigshospitalet,

Statens Serum Institut
Københavns Universitet
Råd. Ing. Keld E. Olsen
H. Lundbeck A/S (konferencens følgegruppe)
Novo Nordisk A/S
AstraZeneca
JobLiv Danmark as
Actics Ltd.

Roskilde Universitetscenter
Københavns Universitet

Københavns Universitet
H. Lundbeck A/S
Frederiksberg Hospital
CVU Øresund - Laborantskolen
Frederiksborg Amts Sundhedsvæsen
Afdeling for Medicinsk Videnskabsteori,
Panum Instituttet
Københavns Universitet, Juridisk Fakultet
Juridisk Institut, Syddansk Universitet
Rigshospitalet
Sygepleje- og Radiografskolen Herlev
Landbrugsrådet
Dyreetisk Råd
Skov- og naturstyrelsen (konferencens følgegruppe)
ATLANTIC TEAM, Scientific Writers
CVU Øresund - Laborantskolen
Communiqué
Københavns Universitet
VUC Syd

CVU Øresund - Laborantskolen
Novo Nordisk A/S
Rigshospitalet, Juliane Marie Centret, afsnit 4074

Navn

Maria Svendsen
Maia Søchting
Aase Helene Thylstrup
Pia Harritz Torchio
Hanne Tranberg
Klaus Tuxen
Nina Tuxen
Henrik Ullum
Knud Vad
Jane Bjørn Vedel
Johan Vedel
Sten Verland
Lise Vinkel Clausen
Anett Weber
Christian Wedell-Neergaard

Erik Wedø Afdelingschef
Maiken Wildt
Thor Wilkens
Liselotte Willer
Jakob Wolf
Søren Würtz
Claus Yding Andersen
Marie Folker Zibrandtsen
Anne Marie Zinck

Titel

Researcher
Stud. scient
Forskningskoordinator
Studerende
Studerende ved Folkesundhedsvidenskab
Udstillingsleder
Kontaktperson for gen/etiske emner
Afdelingslæge Ph.D.
Project Director
Cand.mag
Kommunikationsrådgiver

Project director
Projektleder, dyrlæge
Formand for Folketingets
Miljø- og Planlægningsudvalg
Statens Serum Institut
Adjunkt
Stud.comm
Forsker
Universitetslektor
Stud.Scient. Soc
Seniorforsker
Scholarstipendiat
Erhvervspolitisk konsulent

Firma/Institution

New Insight
Roskilde University
Levnedsmiddelcentret
Suhr«s seminarium

Lif
Sjældne Diagnoser
H:S Blodbank
Novo Nordisk A/S
Center for STS-studier, Informationsvidenskab, AU
NIRAS
Biolink og Stemcare A/S
ScanBalt
Dyrenes Beskyttelse
Folketinget

CVU Øresund - Laborantskolen
RUC

Københavns Universitet
BioCampus
Rigshospitalet, Reproduktionsbiologisk Laboratorium
Center for Bioetik og Risikovurdering, KVL
Dansk Landbrug

Bioetik, tak !

– men hvordan ?

Ekspertworkshop den 15. juni kl. 9.00 – 16.00

Sted: PricewaterhouseCoopers, Strandvejen 44, 2900 Hellerup

Program

8.30 – 9.00 Ankomst, registrering og morgenkaffe

9.00 – 9.10 Velkomst v. Maja Horst, konferencens følgegruppe

9.10 – 9.25 Oplæg v. Elin Schmidt
(Corporate Social Responsibility, Novo Nordisk)

9.30 – 11.00 Tre parallelle workshops, del 1

1. Udviklingen af et bioetisk analyseværktøj
Ledet af Claus Frier, Novozymes A/S og Klemens Kappel, København Universitet
2. Rammer for dialog
Ledet af Hanne Gürtler, Living United Consult og Maja Horst, Handelshøjskolen i København
3. Forankring i organisationen
Ledet af Helle Bank Jørgensen, PricewaterhouseCoopers og Peter Schaarup, Skov- og Naturstyrelsen

11.00 – 11.15 Kaffe og frugt

11.15 – 12.30 Tre parallelle workshops, del 2

12.30 – 13.15 Frokost

13.15 – 13.45 Poster-session

De foreløbige resultater hænges op i plenum og diskuteres på tværs af workshops

Kaffe

13.45 – 15.15 Tre parallelle workshops, del 3

Produkt: Tre sæt af konkrete anbefalinger

15.15 – 16.00 Præsentation af anbefalinger og kommentarer fra de øvrige workshops

Afrunding

Bioetik, tak !

– men hvordan ?

Konference den 16. juni kl. 9.00 – 15.30

Arrangør: BioCampus (København Universitet)

og de tværministerielle BioTIK-initiativer (BioTIK.dk)

Sted: PricewaterhouseCoopers, Strandvejen 44, 2900 Hellerup

Program

8.30 Ankomst, registrering og morgenkaffe. Udl levering af anbefalinger.

9.00 Åbning og velkomst

Linda Nielsen, rektor, Københavns Universitet
og formand for BioTIKs følgegruppe

Bjørn Quistorff, formand for BioCampus' styregruppe

9.15 Præsentation af anbefalingerne

10.15 Kaffe

10.45 Bioetiske redskaber i kontekst. Key note speakers og spørgsmål fra salen

Virksomhederne: Lene Lange, Forskningschef, Novozymes

- Hvad er virksomhedernes ansvar for at sikre en samfundsmæssigt acceptabel teknologiudvikling?
- Hvordan griber de opgaven an og hvilke visioner har de?
- Hvad kan virksomhederne bruge den offentlige forskning til i deres arbejde med bioetiske udfordringer?

De offentlige forskningsinstitutioner: Linda Nielsen, rektor ved Københavns Universitet og formand for BioTIKs følgegruppe

- Hvad er forskningsinstitutionernes ansvar for at sikre en samfundsmæssigt acceptabel forskning?
- Hvordan griber forskningsinstitutionernes opgaven an og hvilke visioner har de?
- Hvad kan forskningsinstitutionerne lære af virksomhedernes arbejde med bioetik, og hvordan kan de bidrage til det?

Forbrugerne: Villy Dyhr, afdelingschef, Forbrugerrådet

- Hvilke krav stiller forbrugerne til bioteknologiske virksomheder og forskningsinstitutioner?
- Hvad skal der til for at de kan indfries?
- Hvilke forventninger kan man have til at virksomhederne og forskningsinstitutionerne tager affære?

Folketinget: Christian Wedell-Neergaard, formand,

Folketingets Miljø- og Planlægningsudvalg

- Hvorfor skal vi som samfund interessere os for social ansvarlighed og bioetik i et virksomheds- og forskningsperspektiv?
- Hvordan bør vi som samfund forholde os til den ambivalens, mange mennesker har overfor bioteknologi indenfor medicin, landbrug og fødevarer?

- Hvilket ansvar kan man forvente, at virksomhedernes og forskningsinstitutionerne påtager sig ifht. at sikre et harmonisk forhold mellem biovidenskab og -teknologi og det øvrige samfund?
- Hvad kan man fra politisk side gøre for at sikre, at den fremtidige bioteknologiske udvikling sker på en måde, der begrænser folkelig skepsis?

12.15 Frokost

13.00 Bioetik i EU-perspektiv

**Lise Matthiessen-Guyader, EU Kommissionen,
Direktoratet for Forskning**

- Hvad er kommissionens etiske kriterier i relation til deres bioteknologiske forskningsprogrammer?
- Hvad har kommissionen af tanker, erfaringer, og visioner for integrationen af etik i bioteknologiske forskningsprogrammer?
- Hvilken betydning har det for virksomheder og forskningsinstitutioner, at de arbejder med bioetik?

13.20 Anbefalingerne set fra Dyreetisk Råd og Det Ethiske Råd samt kaffe

Mette Hartlev, tidl. medlem, Det Ethiske Råd

Peter Sandøe, formand, Dyreetisk Råd

Kaffe

14.15 Paneldebat: Kommentarer og spørgsmål fra salen

I panelet:

- Claus Yding Andersen, Rigshospitalet
- June Starling, Communiqué
- Lise Holst, Lægemiddelindustriforeningen
- Anett Weber, Dyrenes Beskyttelse
- Thomas Søbirk Petersen, etiker, Roskilde Universitetscenter
- Bjørn Quistorff, professor, Københavns Universitet
- Maja Horst, Handelshøjskolen i København
- Claus Frier, Novozymes A/S
- Peter Schaarup, Skov- og Naturstyrelsen og BioTIK

15.15 Opsummering og afrunding

BioCampus

BioCampus er et af Københavns Universitets satsningsområder. Det rummer kernen af naturvidenskabelig og sundhedsvidenskabelig forskning indenfor bioteknologi og rummer desuden initiativer, der belyser de etiske, kulturelle og samfundsmæssige konsekvenser af udviklingen inden for bioteknologi og biomedicin, bl.a. gentterapi, stamcelleforskning og livsstilsrelaterede sygdomme.

Forskningen har fire fokusområder:

- Samspil mellem samfund, kultur og bioteknologi
- Genombaseret identitet
- Regenerativ biologi og medicin
- Livsstilsrelaterede sygdomme

Læs mere på www.ku.dk/satsning/biocampus

www.biotik.dk

I 2001 lancerede Folketinget BioTIK projektet. Det var et fireårigt projekt der fokuserede på dels de muligheder, genteknologien skaber, dels de etiske retningslinjer, som må tages i betragtning, hvis vi vil træffe de rigtige beslutninger.

BioTIK er en forkortelse af bioteknologi og etik. Ni danske ministerier tiltrådte en

arbejdsgruppe med det formål at integrere etiske retningslinjer i reguleringen af bioteknologi, i beslutningsprocesser og som basis for offentlig debat og information.

Læs mere på www.biotik.dk